

Väljaandja:
Akti liik:
Teksti liik:
Jõustumise kp:
Avaldamismärge:

Riigikohtu üldkogu
otsus
algtekst
22.03.2011
RT I, 14.04.2011, 4

Oleg Osmjorkini (Osmjorkin) kaebus kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks

Vastu võetud 22.03.2011

RIIGIKOHUS ÜLDKOGU KOHTUOTSUS

Eesti Vabariigi nimel

Kohtuasja number

3-3-1-85-09

Otsuse kuupäev

22. märts 2011

Kohtukoosseis

Eesistuja Märt Rask, liikmed Tõnu Anton, Jüri Ilvest, Peeter Jerofejev, Henn Jöks, Ott Järvesaar, Eerik Kergandberg, Hannes Kiris, Lea Kivi, Indrek Koolmeister, Ants Kull, Villu Kõve, Lea Laarmaa, Jaak Luik, Priit Pikamäe, Jüri Põld, Harri Salmann ja Tambet Tampuu

Kohtuasi

Oleg Osmjorkini (Osmjorkin) kaebus kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks

Vaidlustatud kohtulahend

Tallinna Ringkonnakohtu 28. augusti 2009. a otsus haldusasjas nr 3-06-1178

Menetluse alus Riigikohtus

Oleg Osmjorkini kassatsioonkaebus

Asja läbivaatamine

Kirjalik menetlus

RESOLUTSIOON

1. Rahuldada Oleg Osmjorkini kassatsioonkaebus.
2. Tühistada Tallinna Ringkonnakohtu 28. augusti 2009. a otsus haldusasjas nr 3-06-1178 ning Tallinna Halduskohtu 16. jaanuari 2009. a otsus haldusasjas nr 3-06-1178 ja teha asjas uus otsus.
3. Tunnistada riigivastutuse seadus põhiseadusega vastuolus olevaks osas, mis ei näe ette ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamist.

4.Rahuldada Oleg Osmjorkini kaebus ja mõista Eesti Vabariigilt Oleg Osmjorkini kasuks välja ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamiseks 1250 eurot.

5.Tagastada Oleg Osmjorkini kassatsioonkaebuse esitamisel tasutud kautsjon.

ASJAOLUD JA MENETLUSE KÄIK

- 1.Tallinnas tapeti 22. oktoobril 1994 kella 21.15 ajal lasuga püstolist pähe Igor Kristapovitš. Samast relvast tulistati sama päeva kella 22.23 ajal tuledega sõitvast sõiduautost politseiametnikku, kes oli andnud korralduse auto peatumiseks. Politseinik sai kehavigastusi.
- 2.Politsei Keskuurimisbüroo algatas 23. oktoobril 1994 mõlema juhtumi kohta kriminaalasja - esimesel juhul kriminaalkoodeksi (KrK) § 100 tunnustel (tahtlik tapmine), teisel juhul KrK § 15 lg 2 - § 101 p 4 tunnustel (tapmise katse); kriminaalasjad liideti (kriminaalasi nr 94010522).
- 3.Politsei Keskuurimisbüroo pidas 9. detsembril 1994 Oleg Osmjorkini kuriteo toimepanemises kahtlustatavana kinni. Politsei Keskuurimisbüroo uurija määruste alusel, mille sanktsioneeris Tallinna Linnakohtu kohtunik, kohaldati Oleg Osmjorkini suhtes tõkendit vahi alla võtmine alates 10. detsembrist 1994 kuni 31. märtsini 1995. Politsei Keskuurimisbüroo uurija 31. märtsi 1995. a määrusega, mille sanktsioneeris riigiprokuröri asetäitja, asendati Oleg Osmjorkini tõkend vahi alla võtmine tõkendiga allkiri elukohast mittelahkumise kohta.
- 4.Keskriminaalpolitsei lõpetas 24. oktoobri 2005. a määrusega kriminaalmenetluse kriminaalasjas nr 94010522 kuriteo aegumise tõttu. Määruse sanktsioneeris Põhja Ringkonnaprokuratuuri prokurör. Määrusega tühistati Oleg Osmjorkini suhtes kohaldatud tõkend allkiri elukohast mittelahkumise kohta. Määruse kohaselt tuli Oleg Osmjorkinile maksta vahi all viibitud aja eest hüvitist.
- 5.Oleg Osmjorkin esitas Rahandusministeeriumile avalduse, milles soovis, et alusetu vabaduse võtmisega tekitatud kahju eest makstaks 69 776 krooni hüvitist.
- 6.Rahandusministeeriumi 31. jaanuari 2006. a kirja kohaselt maksis Rahandusministeerium Oleg Osmjorkinile riigi poolt isikule alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seaduse § 5 lg 1 alusel 122 päeva eest, mil Oleg Osmjorkinilt oli alusetult vabadus võetud, 11 760 krooni, millest arvati maha tulumaks 2822 krooni.
- 7.Oleg Osmjorkin esitas 14. juunil 2006 Tallinna Halduskohtule kaebuse, milles taotles temale kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju eest 164 950 krooni suurust hüvitist.
- 8.Kaebuse kohaselt ei olnud kaebajal pretensioone perioodi 10. detsember 1994 kuni 31. märts 1995 kohta, mil kaebaja viibis vahi all. Selle ajavahemiku eest on kaebaja riigilt hüvitist saanud. Kaebaja oli seisukohal, et vahi alt vabastamisega ei lõppenud tema alusetu kahtlustamine kuriteo toimepanemises, see lõppes alles kriminaalmenetluse lõpetamisega 2005. aastal. Pärast 1995. a märtsi kaebajat kuriteo toimepanemises kahtlustades ja menetlustoiminguid tehes tekitati kaebajale mittevahalist kahju.
- 9.Kaebaja selgitas, et kriminaalasja uurimine tekitas talle kannatusi ja hingelist valu. Kaebaja oli omandanud koka elukutse ja töötanud kokana, kuid pärast vahi alt vabastamist ei õnnestunud kaebajal leida ei erialast ega muud tööd. Tema nimi oli muutunud kurikuulsaks ajakirjanduses avaldatud artiklite ning raadios ja televisoris edastatud teadete tõttu. Temasse suhtuti kui kurjategijasse, kuigi ta polnud kuritegu toime pannud. Tal ei olnud võimalik ennast kaitsta, sest kriminaalasi polnud lõpetatud.
- 10.Kaebaja leidis, et hüvitada tuleb mittevahaline kahju, mis tekkis 31. märtsist 1995 kuni 24. oktoobrini 2005, mil lõpetati kriminaalasi. Hüvitise summa väljaarvutamisel lähtus kaebaja riigi poolt isikule alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seaduse sätetest.
- 11.Vastuseks Tallinna Halduskohtu 24. augusti 2006. a määrusele kaebuse käiguta jätmise kohta selgitas Oleg Osmjorkin, et oma õiguste rikkumisest sai kaebaja teada Rahandusministeeriumi 31. jaanuari 2006. a kirjast, kus teatati, et kaebajale hüvitatakse ainult vahi all viibimine, ning mille kaebaja sai kätte 8. märtsil 2006. Moraalset kahju tekitati kaebajale nii enne kui ka pärast 1. jaanuari 2002 sellega, et teotati tema au ja head nime, sest teda seostati Igor Kristapovitši tapmisega. Kaebaja leidis, et kriminaalmenetlus jäeti õigel ajal lõpetamata ja menetlus lõpetati valel alusel. Kriminaalmenetlus lõpetati aegumise tõttu 2005. aastal, kuid seda oleks tulnud teha tunduvalt varem, 1995. aastal ning seetõttu, et kaebaja tegevuses puudus kuriteokoosseis. Kaebaja märkis, et on nõus õiglase hüvitisega kohtu äranägemisel. 7. septembri 2006. a täpsustuses selgitas kaebaja, et kriminaalasja lõpetamise määramine oli õigusvastane, sest kümme aastat kahtlustati teda tapmises, kuigi juba 1995. aastal oli kaebaja süütuks teada.
- 12.Tallinna Halduskohtu võttis 27. oktoobri 2006. a määrusega kaebuse menetluse ja tunnistas vastustajaks Eesti Vabariigi Siseministeeriumi kaudu.
13. **Vastustaja, Siseministeerium**ivolitatud esindajana vastas Politseiameti peadirektor kohtule, et Eesti Vabariiki ei saa käsitleda haldusorganina halduskohtumenetluses. Vastustajaks peab olema seesama haldusorgan, kelle vastu saaks kahju hüvitamise nõude esitada kohtuvälises

menetluses. Kohaseks vastustajaks oleks politseipeadirektori hinnangul Keskkriminaalpolitsei. Tallinna Halduskohus ei pidanud 22. novembri 2006. a määruses õigeks vastustajat muuta.

14. Vastustaja volitatud esindajana esitas Politseiamet kirjaliku seletuse kaebuse asjaolude ja taotluse põhjendatuse kohta. Vastustaja leidis, et toimunud kriminaalmenetlust ei saa pidada õigusvastaseks. Kaebaja ei ole näidanud, et menetlustoimingute tegemisel oleks rikutud tema õigusi ja menetlusnorme. Kriminaalmenetlusega ei ole erakordselt piiratud kaebaja põhiõigusi ja -vabadusi, mis annaksid aluse kahju hüvitamist nõuda. Kaebaja väited au ja väärikuse teotamise kohta on paljasõnalised ja tõendamata. Väidetava kahju tekkimise ja kahju tekitanud teo (politsei tegevuse) vahel ei ole põhjuslikku seost.

15. Oleg Osmjorkin selgitas 16. oktoobri 2007. a kohtuistungil, et pärast 31. märtsi 1995 ei tehtud tema suhtes ühtegi menetlustoimingut ja välja teda ei kutsutud, samuti ei olnud tal kohustust käia politseis. Kaebaja teadis, et ei tohi riigist välja sõita, muudest kohustustest ei olnud teadlik. Oleg Osmjorkin selgitas, et hoolimata tõkendist oli ta vahetanud elukohta, kuid ei teadnud, et aadressi muutmisest on vaja politseisse teatada. Kaebaja ei teadnud kuni kriminaalmenetluse lõpetamiseni 2005. aastal menetluse käigust muud kui seda, et kriminaalasi ei ole lõpetatud. Seda sai kaebaja teada politseikomissari käest, keda kohtas turul. Kaebaja leidis, et talle tekitati kahju sellega, et kriminaalmenetlust ei lõpetatud.

16. Politseiamet leidis kirjalikus seisukohas, et riigivastutuse seaduse (*RVastS*) § 31 lg-st 2 tulenevalt on kaebetähtaeg enne 1. jaanuari 2002 kaebajale väidetavalt tekitatud kahju osas möödunud ning menetlus tuleb lõpetada. Vastustaja leidis ka, et uurimisasutuse tegevuse (kriminaalasi lõpetamise määruse õigusvastasus, kriminaalmenetluse väidetav mitteõigeaegne lõpetamine) vaidlustamiseks on seadusandaja näinud ette muu menetluskorra ja nii on nende toimingute peale kaebamise kord sätestatud kriminaalmenetluse seadustiku 5. jaos (analoogne kord oli sätestatud ka kuni 30. juunini 2004 kehtinud kriminaalmenetluse koodeksis).

17. Tallinna Halduskohus lõpetas 14. detsembri 2007. a määrusega halduskohtumenetluse seadustiku (*HKMS*) § 12 lg 3 alusel Oleg Osmjorkini kaebuse osas menetluse. Kohus leidis, et kaebaja oli väidetava mittevarelise kahju tekitamisest teadlik enne 1. jaanuari 2002, mil jõustus riigivastutuse seadus, ning seetõttu on kaebus esitatud tähtaega ületades.

18. Tallinna Ringkonnakohus jättis 14. märtsi 2008. a määrusega Oleg Osmjorkini määruskaebuse rahuldamata ning halduskohtu määruse muutmata.

19. Riigikohtu halduskolleegium rahuldab 17. juuni 2008. a määrusega haldusasjas nr 3-3-1-28-08 Oleg Osmjorkini määruskaebuse. Riigikohtu tühistas nii Tallinna Halduskohtu kui ka Tallinna Ringkonnakohtu määruse, luges Oleg Osmjorkini kaebuse tähtaegseks ning saatis asja Tallinna Halduskohtule menetluse jätkamiseks.

20. Halduskolleegium leidis, et kaebaja õiguste riivet võis põhjustada tema suhtes pikka aega toimunud kriminaalmenetlus, millega seostus ka tõkendi kohaldamine ning menetluse mitteõigeaegne lõpetamine. Kolleegium nõustus kaebajaga selles, et õiguslik võimalus kahjunõuet esitada sai tekkida üksnes pärast seda, kui menetlus lõpetati, sest alles siis selgus ka kahju suurus. Menetluse lõpetamise alus iseendast ei mõjuta kahjunõude esitamise õigust. Seetõttu kohaldas kolleegium *RVastS* § 31 lg-t 3, mis välistab *RVastS* § 31 lg 2 kohaldamise juhul, kui isik sai nõudeõiguse tekkimisest teada pärast selle seaduse jõustumist.

21. Tallinna Halduskohus võttis 10. oktoobri 2008. a määrusega kaebuse menetlusse, ja tunnistas 30. oktoobri 2008. a määrusega *HKMS* § 14 lg 2 p 2 alusel Siseministeeriumi asemel vastustajaks Keskkriminaalpolitsei ning *HKMS* § 14 lg 3 p 2 kohaselt kaasas kohtuasja menetlusse järelevalvet teostava organina prokuratuuri.

22. Keskkriminaalpolitseinõustus kirjalikus vastuses kaebusele Politseiameti varasemas menetluses esitatud seisukohtadega ning palus jätta kaebus rahuldamata.

23. Riigiprokuratuur leidis kirjalikus arvamuses, et ükski kaebaja suhtes tehtud menetlustoiming ei olnud ebaseaduslik ja kaebajal ei ole alust kahjutasu nõuda. Vahi all pidamise aluse äralangemisel tühistas menetleja kriminaalmenetluse vajadusest lähtuvalt kas tõkendi või asendas selle kergemaliigilise tõkendiga sõltuvalt sellest, kas säilis alus ühte või teist isikut edasi kahtlustada. Isikul, kelle suhtes on kohaldatud elukohast lahkumise keeldu, ei ole kahjutasu nõudmise õigust. Kriminaalmenetlus võib kahtlustatava õigusi piirata, kuid ei saa väita, et igasugune kriminaalmenetlus, mis ei vii süüdimõistmiseni, kujutab endast riigi õigusvastast käitumist. Kriminaalmenetluses kehtib riigi eksimisprivileegi põhimõte. Pealegi ei lõpetatud kriminaalmenetlust Oleg Osmjorkini suhtes mitte kahtluse äralangemise, vaid aegumise tõttu.

24. Tallinna Halduskohus jättis 16. jaanuari 2008. a otsusega haldusasjas nr 3-06-1178 Oleg Osmjorkini kaebuse rahuldamata. Kohus oli seisukohal, et kahju ei olnud tekitatud õigusvastaselt, kaebaja õiguste rikkumine ja kahju tekitamine ei olnud tõendatud, samuti polnud kaebaja kasutanud õiguskaitsevahendeid. Kohus leidis, et isegi juhul, kui kaebaja õigusi oleks rikutud ja rikkumine oleks olnud sedavõrd intensiivne, et sellega tekitatud mittevarelist kahju saaks hüvitada üksnes rahaliselt, tuleks kaebaja enda tegevusetuse tõttu nimetatud kahju ärahooldmisel vähendada kahjuhüvitist nullini. Kohus välistas ka õiguspäraselt tekitatud kahju hüvitamise võimaluse.

25. Kohus sedastas kõigepealt, et kaebuse lahendamisel tuleb kohaldada nii riigivastutuse seadust kui ka enne selle seaduse jõustumist kehtinud sätteid ja kahju hüvitamise üldisi põhimõtteid. Kohus nentis, et nii tsiviilkoodeksi §-de 448 ja 449 kohaselt kui ka RVastS § 7 lg 1 kohaselt on kahju hüvitamise eelduseks avalik-õiguslikus suhtes toimepandud õigusvastane tegu, millega on tekitatud isikule kahju, ning põhjuslik seos õigusvastase teo ja kahju vahel.

26. Halduskohus arvestas halduskohtu piiratud kontrolli kriminaalmenetluse üle ja tuvastas, et Oleg Osmjorkinile ei tekitatud kahju õigusvastase toiminguga või haldusaktiga. Kohus arvestas õigusvastasuse hindamisel järgmisi aspekte: kriminaalmenetluse kohustuslikkus, millest tuleneb vajadus kohaldada kriminaalmenetluse tagamiseks seaduses sätestatud tõkendeid; kriminaalmenetlust kõrvaldavate asjaolude puudumine; prokuratuuri järelevalve kohtueelse kriminaalmenetluse seaduslikkuse üle ning kaebevõimaluse olemasolu.

27. Kriminaalmenetluse kestuse kohta leidis kohus, et kuigi eeluurimise käigus ei õnnestunud kuriteo toimepannud isikuid tuvastada, tuli Keskkriminaalpolitseil järgida kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtet, kuni ilmnis kriminaalmenetlust välistav asjaolu. Seda arvestades ei muuda kriminaalmenetlust iseenesest õigusvastaseks ka asjaolu, et see kestis küllalt pikka aega. Kohus oli seisukohal, et isikud peavad taluma piisava kuriteokahtluse korral toimunud kriminaalmenetlust, isegi kui nad ei ole tegelikult kuritegu toime pannud. Praegusel juhul ei ole kriminaalmenetluse aluse puudumist tuvastatud, edasise uurimise tõe väljaselgitamiseks välistas aegumine.

28. Kohus asus seisukohale, et kaebaja ei ole millegagi tunnetanud talle kohaldatud tõkendit ega kriminaalmenetluse jätkumist. Hoolimata tõkendi rikkumisest ei ole kaebaja suhtes kohaldatud rangemat tõkendit. Pärast 31. märtsi 1995 ei tehtud kaebaja suhtes ühtegi menetlustoimingut. Kohtu arvates olid paljasõnalised kaebaja väited tema maine kahjustamise ja võimatuse kohta leida tööd.

29. Oleg Osmjorkin esitas Tallinna Halduskohtu otsuse peale apellatsioonkaebuse, milles palus halduskohtu otsuse tühistada ning saata asi uueks läbivaatamiseks halduskohtusse.

30. Keskkriminaalpolitseivaidles apellatsioonkaebusele vastu ja jäi oma varasemate seisukohtade juurde. Vastustaja palus jätta kaebus rahuldamata ja halduskohtu otsus muutmata.

31. Tallinna Ringkonnakohus jättis 28. augusti 2009. a otsusega haldusajal nr 3-06-1178 Oleg Osmjorkini apellatsioonkaebuse rahuldamata ning Tallinna Halduskohtu 16. jaanuari 2009. a otsuse muutmata. Ringkonnakohus nõustus halduskohtu lõppjäreldusega ja vastuseks apellatsioonkaebusele märkis järgmist.

32. Ringkonnakohus nõustus kaebajaga selles, et kümneaastast kriminaalmenetlust ei saa õigustada ainult isiku kohustusega taluda enda suhtes toimuvat menetlust. Igasugused riigi korraldatud menetlused peavad toimuma mõistliku aja jooksul. Mõistlikuks ei saa pidada olukorda, kus isiku suhtes ei tehta kümne aasta jooksul ühtegi menetlustoimingut, kuid menetlust tema suhtes ei lõpetata. Praegusel juhul kohaldati kaebaja suhtes kogu kriminaalmenetluse jooksul ka tõkendit - allkiri elukohast mittelahkumise kohta. Sõltumata sellest, et tegemist oli kõige leebema tõkendiga ja et kaebaja ei esitanud kriminaalmenetluse jooksul ühtegi kaebust, ning asjaolust, kas kaebaja tegelikult järgis tõkendit, on ringkonnakohtul põhjust eeldada, et tõkendi kohaldamine võis mingist hetkest muutuda põhjendamatuks ja ebaproportsionaalseks.

33. Ringkonnakohus ei hakanud kontrollima kriminaalmenetluse ning tõkendi kohaldamise kestuse õiguspärasust, sest leidis, et mittevaralise kahju tekkimine ei olnud tõendatud. Kohus leidis, et õigusvastane kriminaalmenetlus võib isikutele üldjuhul põhjustada füüsilisi ja hingelisi kannatusi, mida isik peab kohtule tõendama või põhistama. Ringkonnakohus sedastas, et hingelisi kannatusi tekitas kaebajale juba kriminaalmenetluse alustamine tema suhtes ning vahi alla võtmine, selle kohta aga kaebust esitatud ei ole. Ringkonnakohus mõõnis, et teadmine pooleliolevast kriminaalmenetlusest võis kaebajas ka pärast 31. märtsi 1995 hirmu, muret jms põhjustada, kuid leidis, et puuduvad viited, et kriminaalmenetluse jätkumise mõju kaebajale oleks olnud selline, mis toonuks kaasa selle eest rahalise hüvitise maksmise vajaduse.

34. Ringkonnakohus oli seisukohal, et kaebust ei saa rahuldada, tuginedes kaebaja väitele, et tema Igor Kristapovitšit ei tapnud ning seetõttu oli kriminaalmenetlus ebameeldiv. Nimetatud seisukoht ei ole seotud kriminaalmenetluse kestusega, vaid seab kahtluse alla juba kriminaalmenetluse alustamise kaebaja suhtes, mis ei ole praeguse vaidluse esemeks.

35. Oleg Osmjorkin esitas Tallinna Ringkonnakohtu 28. augusti 2009. a otsuse peale kassatsioonkaebuse Riigikohtule. Kassaator palus ringkonnakohtu otsuse tühistada ja saata asi samale ringkonnakohtule uueks läbivaatamiseks.

36. Kassaator leidis, et ekslik on kohtute järeldus, et kümne aasta pikkust kriminaalmenetlust ja tõkendi kohaldamise õiguspärasust pole vaja kontrollida. Seaduses on sätestatud kümneaastane tähtaeg kuriteo aegumiseks, mitte aga kriminaalmenetluse toimingute tegemiseks. Vastustaja ja kaasatud isik on väitnud, et tegelikult kriminaalmenetlust ei toimunud ja kahju ei tekitatud. Juhul kui kriminaalmenetlust ei toimunud, oleks tulnud menetlus lõpetada. Kaebaja vahistati ilma tõenditeta. Kümne aasta pikkune menetlus oli ebamõistlikult pikk, mida tuleb vaadelda kui põhjendamatut repressiooni.

37. Politsei- ja Piirivalveamet palus jätta kassatsioonkaebuse rahuldamata.

38. Riigikohtu halduskolleegium leidis 21. juuni 2010. a määruses asjas nr 3-3-1-85-09, et kohtuasja lahendamisel on tekkinud kahtlus kriminaalmenetluse aktide ja toimingutega tekitatud kahju hüvitamise sätete või nende puudumise vastavuses põhiseadusele (PS §-d 13, 15 ja 25), ning andis kohtuasja lahendamiseks üle Riigikohtu üldkogule.

39. Kolleegium leidis, et õigus nõuda kriminaalmenetluse toimumist mõistliku aja jooksul on kohtus iseseisvalt kaitstav õigus. Kriminaalmenetluse mõistliku aja kindlakstegemine eeldab eraldi hinnangut igal konkreetsel juhul. Sellise hinnangu kriteeriumiks ei saa olla üksnes kuriteo aegumise tähtaeg, kuivõrd viimase ülesandeks pole määratleda menetluse kestust. Kuriteo aegumine on absoluutseks menetlustakistuseks, mille puhul menetlus kuulub lõpetamisele. Mõistlikuks ei saa pidada olukorda, kus isiku suhtes ei viida kümne aasta jooksul läbi ühtegi menetlustoimingut. Oleg Osmjorkini suhtes läbi viidud kriminaalmenetluse vastavust mõistliku menetlusaja nõudele tuleb hinnata konkreetse kriminaalmenetluse toiminguid uurides, menetleja tegevuse põhjendatust ja õiguspärasust hinnates. Halduskolleegiumi arvates ei olnud halduskohus ja ringkonnakohus Oleg Osmjorkini kaebuse lahendamisel menetluse kestusega sisuliselt tegelenud.

40. Kolleegium jõudis ka järeldusele, et kehtiv õigus ei reguleeri, kuidas tuvastada halduskohtumenetluses kriminaalmenetluse toimingute õigusvastasus, sh mõistliku menetlustähtaja ületamine, mille alusel lahendada eelnimetatud asjaoludel väidetavalt tekitatud kahju nõue.

41. Riigikohtu halduskolleegium oli seisukohal, et õigusvastaselt tekitatud kahju, sealhulgas avaliku võimu kriminaalmenetluse käigus tekitatud mittevaraline kahju, on PS § 25 kaitsealas. Samas aga puuduvad selle sätte otsekohaldamiseks eeldused. Kolleegium leidis, et RVastS § 9 ei ole vaadeldaval juhul kohane norm. Kriminaalmenetluse koormavat iseloomu arvestades ei ole kriminaalmenetluse õigusvastasuse korral, sealhulgas menetluse mõistliku aja ilmselgel ületamisel, põhjendatud mittevaralise kahju tekkimise tõendamiskoormuse asetamine kaebajale.

MENETLUSOSALISTE ARVAMUSED

42. Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse (PSJKS) § 10 lg 1 kohaselt on põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluses menetlusosalisteks: vaidlustatud õigustloova akti vastuvõtnud või vastu võtmata jätnud organ (p-d 1 ja 2), kohtuotsuse või -määruse alusel algatatud menetluses kohtuvaidluse menetlusosalised (p 3), õiguskantsler (p 5), justiitsminister (p 6) ning Vabariigi Valitsust esindav minister (p 7). Praeguses põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses on menetlusosalisteks Riigikogu, halduskohtumenetluses kaebuse esitaja Oleg Osmjorkin, vastustaja Politsei- ja Piirivalveamet ning kaasatud isik Riigiprokuratuur, õiguskantsler, justiitsminister ja siseminister.

43. Riigikohtu üldkogu küsis menetlusosaliste arvamust kriminaalmenetluse aktide ja toimingutega tekitatud kahju hüvitamise sätete või nende puudumise põhiseadusele vastavuse kohta ning RVastS § 16 lg 1 põhiseaduspärasuse kohta.

Riigikogu põhiseaduskomisjon

44. Riigikogu põhiseaduskomisjon leidis, et RVastS § 16 lg 1 ei ole vastuolus põhiseadusega. Põhiseaduskomisjon oli seisukohal, et prokuratuuri määrust tuleks käsitleda riigivastutuse seaduses haldusaktina nii, nagu seda on teinud esimese ja teise astme kohtud. Põhiseaduskomisjon viitas, et 2004 muudeti RVastS § 2 lg-t 3, asendades "haldusakti" ja "toimingut" mõiste osas viite haldusmenetluse seadusele viitega halduskohtumenetluse seadustikule. Muudatuse eesmärgiks oli hõlmata riigivastutuse seadusesse kogu avaliku võimu tekitatav kahju ning halduskohtumenetluse seadustikus on haldusakti mõiste sätestatud laiemalt kui haldusmenetluse seaduses. Arvestada tuleb ka riigivastutuse seaduse laia reguleerimisala, mis välistab üksnes eraõiguslikes suhetes kahju hüvitamist, ning avaliku võimu kandja laia mõistet RVastS § 2 lg-s 1.

45. Põhiseaduskomisjon leidis, et halduskohtul on pädevus kontrollida kriminaalasjas antud prokuröri määruste õiguspärasust tulenevalt HKMS § 3 lg-st 1, RVastS §-dest 1, 2, § 15 lg-st 1 ja § 16 lg-st 1, kuid seda üksnes riigivastutuse seaduse ja kohtuasja piirides.

Politsei- ja Piirivalveamet

46. Politsei- ja Piirivalveamet oli seisukohal, et kohtuasjas ei tule RVastS § 16 lg-t 1 kohaldada, sest kaebaja nõuab mittevaralise kahju hüvitamist ning RVastS § 16 reguleerib üksnes varalise kahju hüvitamist.

Riigiprokuratuur

47. Riigi peaprokurör leidis, et kriminaalmenetluse aktide ja toimingutega tekitatud kahju hüvitamise sätted või nende puudumine ei vasta PS §-dele 13, 15 ja 25 osas, mis puudutab kriminaalmenetluse aktide ja toimingute õigusvastasuse kindlakstegemist väljaspool kriminaalmenetluslikku menetluskorda.

48. Riigi peaprokurör viitas, et kriminaalmenetluse toimingute või aktide õiguspärasuse hindamiseks on ette nähtud kriminaalmenetluslikud reeglid (nt kriminaalmenetluse seadustiku §-des 228-232 ettenähtud menetluskorras uurimisasutuste ja prokuratuuri tegevuse peale kaebamiseks, mille käigus võib prokuratuur või eeluurimiskohtunik vaidlustatud akti või toimingut õigusvastaseks tunnistada). Kui kriminaalmenetluse toimingut või akti õigusvastasus on kindlaks tehtud kriminaalmenetluse käigus, siis sellega tekitatud kahju hüvitamiseks kohaldub kahju hüvitamise üldkord (RVastS §-d 17-18).

49. Riigi peaprokuröri hinnangul tekib kohase menetluskorra puudumise küsimus vaid juhul, kui kriminaalmenetluse toimingute või aktide õigusvastasuse kindlakstegemine kriminaalmenetluse enda reegleid järgides pole mingil põhjusel võimalik (näiteks kui kohtumenetlus kriminaalasjas on lõppenud ja otsus jõustunud). Seni on sellises olukorras esitatud kaebus halduskohtule. Riigi peaprokurör nõustus halduskolleegiumi seisukohaga, et praegu sisuliselt puudub halduskohtumenetluses võimalus hinnata kriminaalmenetluses antud aktide ja sooritatud toimingute õiguspärasust, sh anda hinnangut mõistliku menetlustähtaja ületamisele. Kohase regulatsiooni puudumist tuleb pidada PS §-de 13 ja 15 rikkumiseks. Riigi peaprokurör nentis, et kui laiendava tõlgendusega anda halduskohtule selline pädevus, võib see omakorda viia õigusselguse põhimõtte rikkumiseni, kuna siis oleks kriminaalmenetluse toimingute või akti õigusvastasuse tuvastamine korraga nii üld- kui ka halduskohtu pädevuses.

Õiguskantsler

50. Õiguskantsler leidis, et halduskohus on seaduse ja põhiseaduse järgi pädev kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju välja mõistma. Samuti on riigivastutuse seadus kohaldatav ja sisaldab piisavaid nõudealuseid kahju väljamõistmiseks. Seetõttu oli õiguskantsler seisukohal, et vaadeldaval juhul pole asjassepuutuvat normi, mille põhiseaduspärasust tuleks hinnata. Kuna piisavad normid on olemas ja kohaldatavad, siis ei ole põhjust hinnata ka sätete puudumise põhiseaduspärasust.

51. Õiguskantsler lähtus oma arvamuses sellest, et halduskolleegium seadis kahtluse alla sätete puudumise vastavuse põhiseadusele, ning leidis, et seega on küsimuse all selliste normide asjassepuutuvus, mille alusel isik midagi riigilt saab. Sellest lähtuvalt hindas õiguskantsler, millised on võimalused riigivastutuse seaduse põhiseaduskonformseks tõlgendamiseks, et tagada tekitatud kahju piisav hüvitamine.

52. Õiguskantsler leidis, et kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju väljamõistmine kuulub HKMS § 3 alusel halduskohtu pädevusse. Halduskohtu pädevusse kuuluvad lisaks otseselt halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud vaidlustele ka kõik need avalik-õiguslikud vaidlused, mis jäävad teistest kohtutest n-õ üle. Õiguskantsler oli seisukohal, et menetlus peab järgnema materiaaõigusele, peab võimaldama selle realiseerimist eranditult kõigil juhtudel. See tuleneb PS § 15 lg-s 1 koosmõjus §-ga 14 sätestatud üldisest põhiõigusest saada tõhusat õiguskaitset ja nõuda ausat menetlust, mis on õigusriigi aluspõhimõtte vundament. HKMS § 3 lg-t 1 tuleb tõlgendada selle põhimõtte vaimus. See, kas menetlustoiming on õigusvastane PS § 25 ja/või riigivastutuse seaduse tähenduses, on materiaaõiguse, mitte HKMS § 3 tõlgendamise küsimus. Riigikohus on mitmel puhul mõõnnud, et olukorras, kus küsitav ei ole vahetult karistusotsuse muutmine ja seadusandja ei ole konkreetse süüteo menetluse raames otseselt ette näinud vastava põhiõiguse riivamise kohtuliku kontrolli võimalust, on mõeldav rakendada ka halduskohtu kontrollipädevust.

53. Õiguskantsler leidis, et tuleb arvestada seda, et hinnang õigusakti või toimingut õiguspärasusele ei pruugi primaar- ja sekundaartasandil hindajale teada oleva erineva info hulga tõttu kokku langeda. Sellest tulenevalt võivad üld- ja halduskohus anda ühele ja samale õigusaktile või toimingule erineva hinnangu, ilma et tekiks vastuolu. Üldkohus hindab õigusakti või toimingut *ex anteperspektiivist*, kust vaadates tuleb anda hinnang õigusakti andmise või toimingut tegemise hetkel teada olnud info hulga põhjal, samas kui halduskohus hindab sama akti *ex postperspektiivist* tagant järele, kust vaadates on ühtlasi teada ka üldkohtu lõplik hinnang isiku süüle. Samuti tuleks arvestada seda, et seadusandja ei ole teistsugust lahendust kehtestanud, mistõttu ei tohiks kitsendada HKMS § 3 eesmärki selliselt, et kriminaalmenetluses tekitatud kahju selle alla ei kuulu. Vastupidi, järgides põhiseaduskonformse tõlgendamise põhimõtet, tuleks HKMS § 3 tõlgendada PS § 15 lg 1 ja § 14 võtmes laiendavalt, nagu Riigikohtu üldkogu on seda ka sisuliselt korduvalt teinud. Tõhusa kohtuliku kontrolli puudumine oleks halvem kui kontroll erinevates kohtutes.

54. Õiguskantsler oli seisukohal, et riigivastutuse seadus kohaldub kohtueelsetele kriminaalmenetlustoimingutele ja kriminaalmenetluses tehtud määrustele üldse. Kuigi riigivastutuse seadus peab eelkõige silmas haldusmenetluse seaduse mõttes haldusmenetluses tekitatud kahju, on tegemist üldseadusega, mille eesmärgiks on hõlmata kõik avaliku võimu tekitatud kahju juhtumid. Õiguskantsler leidis, et riigivastutuse seadus on kohaldatav ka enne 1. jaanuari 2002 toimunud sündmustele.

55. Õiguskantsler leidis, et kohaldada ei tule RVastS § 7, mis reguleerib otsese varalise kahju ja saamata jäänud tulu hüvitamist. Kohaldada ei tule ka RVastS § 15, mille alusel saab kahju hüvitamist nõuda vaid siis, kui kohtuniku suhtes on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus. Põhimõtteliselt kohaldatav võiks õiguskantsleri arvates olla RVastS § 16, kuid probleemiks on see, et kaebaja nõuab mittevaralise kahju hüvitamist, aga sätte sõnastuse kohaselt hüvitatakse üksnes varaline kahju.

56. Õiguskantsler asus seisukohale, et põhiseaduskonformselt tõlgendades saab kaebajale tekitatud kahju mõista välja RVastS § 9 lg 1 alusel, kui normi koosseisu tingimused on konkreetsel juhul täidetud. Õiguskantsler nõustus Riigikohtu halduskolleegiumi seisukohaga, et tõendamiskoormuse jätmine kaebaja kanda ei oleks praegusel juhul põhjendatud. Samas tekitaks selle argumendiga RVastS § 9 kohaldatavuse välistamine ebarahuldava olukorra. Kaebaja ise ei ole õigel ajal kriminaalmenetluse raames talle osaks saanud piiranguid vaidlustanud, vaid soovib mittevaralise kahju hüvitamist tagant järele. Halduskohtu pädevuses oleva riigivastutuse seaduse ükski isikule mittekoormav nõudealus sõnastuse järgi ei kohaldu, sest nende eesmärgiks on hüvitada varaline kahju. PS § 25 otsekohaldamiseks tuleks tagant järele hinnata kriminaalmenetluse raames ette võetud piirangute õiguspärasust. Seejuures on aga süstemaatilistel põhjustel vaieldav, kas selleks on pädev halduskohus või peaks kriminaalmenetluse kui sellise õiguspärasuse hindamise pädevus olema üldkohtul. Üldkohtus menetluse otsast peale alustamine pikendaks aga juba niigi pikka menetlust veelgi, sest silmas tuleks pidada ka seda, et kaebaja esitas halduskohtule kaebuse kahju hüvitamiseks 14. juunil 2006, st üle nelja aasta tagasi.

57. Õiguskantsler leidis, et RVastS § 9 on võimalik tõlgendada selliselt, et tõendamiskoormus tuleb ümber jaotada. Õiguskantsler viitas halduskolleegiumi 22. märtsi 2006. a otsusele kohtuasjas nr 3-3-1-2-06, milles vaieldi vangla kartseri tingimuste nõuetekohasuse üle. Halduskolleegium leidis seal, et kaebuses nimetatud asjaolude esinemise või puudumise peab kohus tuvastama uurimisprintsipi järgides ning arvestades kinnipeetava tegelikke võimalusi tõendeid koguda ja esitada, ehk siis asendades kaebaja range tõendamiskoormuse kohtuliku uurimisprintsibiiga. Õiguskantsler tegi ettepaneku tõlgendada RVastS § 9 konformselt PS §-dega 11 ja 26 nende koosmõjus. Juhul kui üldkogu peab menetluse pikkusest tulenevaid piiranguid kaebaja suhtes ebaproportsionaalseteks, tuleks tõendamiskoormus isiku kasuks ja riigi kahjuks ümber jaotada ning rakendada uurimisprintsipi. Kui ei, siis ei ole ka põhjust otsida nõudealust. Tõlgendamisel tuleks arvestada ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga. Selle valguses võib osutada kümneaastane elukohast lahkumise keeld ebaproportsionaalseks, mistõttu tuleks isikule välja mõista õiglane hüvitis.

Justiitsminister

58. Justiitsminister oli seisukohal, et kohaldada tuleb RVastS § 16 lg-t 1 koosmõjus õiguse üldpõhimõtetega, nii nagu need on väljendunud muu hulgas analoogilistes kohtuasjades. Nii tagatakse muu hulgas isikute ühetaoline kohtlemine. Kohaldada ei tule RVastS § 7 või 9.

59. Justiitsminister leidis, et RVastS § 16 kohaldub täpselt tõlgendatuna üksnes halduse toimingutele, mitte seadusandliku võimu või kohtuvõimu toimingutele ning täpselt tõlgendades ei ole kriminaalmenetluse halduse toiming, vaid õigusemõistmine või selle ettevalmistamine. Justiitsminister viitas aga õiguspraktikas omaksvõetud seisukohale, et kui isikule on kriminaalmenetluses õiguspärase meetme kohaldamisega tekkinud kahju ja isik on jäetud süüdi mõistmata, on tekkinud kahju vaadeldav kriminaalmenetluse kui riigivõimu toiminguga tekitatud kahjuna, mille hüvitamine ei ole keelatud. Asjaolu, et sellise kahju hüvitamise eriregulatsiooni ei ole kehtestatud, ei saa välistada riigi vastutust isiku ees ning lähtuda tuleb õiguse üldistest põhimõtetest.

60. Justiitsminister sedastas, et kriminaalmenetlusega tekitatud kahju on oma põhiolemuselt õiguspärane ega ole kaetud PS §-s 25 nimetatud õigusvastaselt tekitatud kahju mõistega. Asjaolu, et isikut võidakse kahtlustada menetluslike garantiidega kaitstud tingimustel süüteo ja teda võidakse süüteomenetluses allutada kitsendustele, on õigusriigis elamise risk ning nende kitsenduste tõttu isikule tekkinud kahju võrdsustamine õigusvastaselt tekitatud kahjuga ei ole õiglane ning selle absoluutne hüvitamine ei ole põhjendatud.

61. Justiitsminister leidis, et isiku üldine põhiõigus korraldusele ja menetlusele, mis tugineb PS §-le 14, hõlmab endas muu hulgas ka subjektiivset õigust nõuda, et avaliku võimu korraldatud menetlused oleksid kestnud mõistliku aja. See õigus tugineb ka Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklile 6.

62. Samas oli justiitsminister seisukohal, et puudub objektiivne õiguslik alus, väitmaks, et toimunud kriminaalmenetlus oli või muutus kestmise jooksul õiguspärasest õigusvastaseks. Õiguskindluse põhimõttest lähtudes on õiguspärane eeldada, et toimunud menetlus oli objektiivses mõttes õiguspärane. Asjaolu, et kriminaalmenetluse kestel kohaldati kaebaja suhtes menetluse tagamise vahendeid, ei muuda samuti menetlust õigusvastaseks. Küsimus, kas põhiõigusi riivava meetme kohaldamine on proportsionaalne, on kontrollitav kriminaalmenetluse õiguses kehtivate garantiidega.

Siseminister

63. Siseminister oli seisukohal, et RVastS § 16 lg 1 reguleerib ainult neid juhte, kus kahju on tekitatud haldusakti andmisega või halduse toimingute sooritamiseega. Riigivastutuse seadus ei reguleeri, millistel tingimustel oleks võimalik nõuda riigilt hüvitist juhul, kui kriminaalmenetluse toimingute õiguspärasel tegemisel on tekitatud isikule kahju. Õigus eelnimetatud juhul kahju hüvitamist nõuda ei ole tagatud PS §-ga 25, kuivõrd

nimetatud normi kohaselt on igäühel õigus nõuda vaid õigusvastaselt tekitatud moraalse ja materiaalse kahju hüvitamist. Siseministri hinnangul ei tulene ühestki teisest põhiseaduses nimetatud põhiõigusest õigust nõuda riigilt hüvitist, kui kriminaalmenetluse toimingute õiguspärasel tegemisel on tekitatud isikule kahju.

64.Siseminister leidis, et riigivastutuse seadus ei reguleeri eraldi kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamist. Samas, kui kriminaalmenetlusega on isikule kahju tekitatud õigusvastaselt, siis on isikul õigus tulenevalt PS §-st 25 nõuda sellise kahju hüvitamist.

Puudub aga põhiseadust täpsustav regulatsioon, mis sätestaks, kuidas selline nõue tuleks esitada. Siseminister leidis, et tuleks kaaluda sellise regulatsiooni väljatöötamist.

ÜLDKOGU SEISUKOHT

65.Riigikohtu halduskolleegiumil tekkis Oleg Osmjorkini kaebuse lahendamisel kahtlus kriminaalmenetluse aktide ja toimingutega tekitatud kahju hüvitamise sätete või nende puudumise vastavuses põhiseadusele. Leides, et haldusasja lahendamine eeldab põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse alusel läbivaadatava küsimuse lahendamist, andis Riigikohtu halduskolleegium HKMS § 70 lg 1¹ alusel kohtumäärusega asja lahendamiseks Riigikohtu üldkogule.

66.PSJKS § 14 lg 3 kohaselt lahendab Riigikohtu üldkogu Riigikohtu kolleegiumi või erikogu poolt vastava menetlusseadustiku järgi määrusega üleantud asja kõigis asjassepuutuvates küsimustes, kohaldades samal ajal asja liigile vastavat menetlusseadustikku ja põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadust. Oleg Osmjorkini kaebuse läbivaatamisel lahendab Riigikohtu üldkogu seega nii vaidluse haldusasjas kui ka selle lahendamiseks vajaliku põhiseaduslikkuse küsimuse.

67.Kohtuasja lahendamisel selgitab üldkogu kõigepealt välja, mida Oleg Osmjorkin halduskohtule esitatud kaebuses taotles (I). Pärast seda toob üldkogu välja kohtuasja lahendamisel olulised põhiseaduse ning Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK) sätted (II). Seejärel tuvastab üldkogu, kas kohtueelne kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes ületas mõistlikku aega ja kas ebamõistlikult pika menetlusega tekitati Oleg Osmjorkinile kahju (III). Järgmiseks selgitab üldkogu välja kahju hüvitamisel kohaldatava materiaalõiguse (IV) ning annab hinnangu riigivastutuse seaduse kahju hüvitamise regulatsiooni põhiseaduspärasusele (V). Lõpuks lahendab üldkogu Oleg Osmjorkinile kahjuhüvitise väljamõistmise küsimuse (VI).

I

68.Oleg Osmjorkin esitas Tallinna Halduskohtule kaebuse, milles taotles mittevaralise kahju hüvitamist, mille riik tekitas talle õigusvastase kriminaalmenetlusega. Kaebusest ning selle täiendustest ja täpsustustest selgub, et kaebaja arvates tekitas riik talle õigusvastaselt kahju pikaajalise kriminaalmenetlusega, mille vältel kohaldati ka tõkendit allkirii elukohast mittelahkumise kohta. Kaebaja oli seisukohal, et riik jättis kriminaalmenetluse õigel ajal lõpetamata. Kohtueelne kriminaalmenetlus jätkus kaebaja suhtes kümne aasta jooksul, kuigi alused tema suhtes menetluse lõpetamiseks olid olemas juba 1995. aastal. Kaebaja oli seisukohal, et kahju tekitati talle ajavahemikul 31. märts 1995 kuni 24. oktoober 2005.

69.Oleg Osmjorkin palus esialgses kaebuses mõista talle tekitatud mittevaralise kahju eest välja 164 950 krooni suurune hüvitis. Tallinna Halduskohtu ettepanekul loobus kaebuse esitaja mittevaralise kahju hüvitise summa märkimisest ning taotles HKMS § 10 lg 3¹ järgi õiglast hüvitist kohtu äranägemisel.

70.HKMS § 3 lg 1 kohaselt kuulub halduskohtu pädevusse avalik-õiguslike vaidluste lahendamine (p 1), seadusega sätestatud juhtudel haldustoiminguks loa andmine (p 2) ja seadusega halduskohtu pädevusse antud muude asjade lahendamine (p 3). HKMS § 3 lg 2 kohaselt ei kuulu halduskohtu pädevusse avalik-õiguslike vaidluste lahendamine, milleks seadus näeb ette teistsuguse menetluskorra. HKMS § 6 lg 3 p 2 kohaselt võib halduskohtule esitatud kaebusega taotleda avalik-õiguslikus suhtes tekitatud kahju hüvitamist.

71.Üldkogu hinnangul esitas Oleg Osmjorkin HKMS § 6 lg 3 p-s 2 nimetatud kaebuse ning halduskohus on pädev sellist kaebust läbi vaatama. Üldkogu on seisukohal, et tegemist on avalik-õigusliku vaidlusega ning kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamise nõude läbivaatamiseks puudub teistsugune menetluskord.

II

72.PS § 13 annab igäühele õiguse saada riigilt ja seaduselt kaitset. PS § 14 kohaselt on õiguste ja vabaduste tagamine seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste ülesanne. PS § 15 lg 1 näeb ette igäühe õiguse pöörduda oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral kohtusse.

73.EIÕK art 13 kohaselt on igäühel, kelle konventsioonis sätestatud õigusi ja vabadusi on rikutud, õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks riigivõimude ees ka siis, kui rikkumise pani toime ametiisik. EIÕK on Eesti õiguskorra lahutamatu osa (samale seisukohale asus Riigikohtu üldkogu 6. jaanuari 2004. a otsus kohtuasjas nr 3-1-3-13-03).

74.PS §-st 14 tuleneb põhiõigus tõhusale menetlusele oma õiguste kaitseks. Koostoimes PS §-ga 15 tuleneb neist sätetest põhiõigus tõhusale kohtumenetlusele. Sarnase sisuga õigus on tagatud EIÕK artiklis 13.

75.PS §-dest 14 ja 15 tulenevad põhiõigused sisaldavad endas isiku subjektiivset õigust nõuda ja riigi objektiivset kohustust tagada menetluse tõhusus. Tegemist on menetluslike põhiõigustega, mille eesmärk on avada tee isiku materiaalsete põhiõiguste teostamiseks ja tagada põhiõiguste tõhus kaitse. Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) praktika järgi peab konventsiooniga liitunud riik EIÕK art 13 järgi tagama, et riigisisesed õiguskaitsevahendid oleksid tõhusad nii õiguslikult kui ka faktiliselt ning et õiguskaitsevahendi rakendamise tulemusena tehtaks otsus kaebuse kohta ning määrataks võimaliku tuvastatud rikkumise korral piisav hüvitis (Kudła vs. Poola, otsus 26. oktoobrist 2000, p 17). See kohustus seob eelkõige seadusandjat, kes on kohustatud kehtestama normid, mis piisava tõenäosusega ja piisaval määral tagaks põhiõiguste teostumise ning kaitse.

76.Tõhusa õiguskaitse tagamisel on oluline tähendus õigusel nõuda kahju hüvitamist. PS § 25 kohaselt on igatüüpi õigus nõuda talle ükskõik kelle poolt õigusvastaselt tekitatud moraalse ja materiaalse kahju hüvitamist. Õigus nõuda kahju hüvitamist tuleneb PS §-st 25 juhul, kui kahju on tekitatud õigusvastaselt - rikutud on kahju kannatanud isiku mõnda seadusest, põhiseadusest või välislepingust tulenevat õigust.

77.Põhiõigus tõhusale menetlusele, mis on sätestatud PS §-s 14, hõlmab muu hulgas õigust nõuda, et menetlus toimuks mõistliku aja jooksul. EIÕK art 6 lg 1 esimene lause ütleb, et igatüüpi on temale esitatud kriminaalsüüdistuse üle otsustamise korral õigus õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud õigusemõistmise volitustega institutsioonis. EIK on oma praktikas tõlgendanud EIÕK art 6 lg 1 esimest lauset kui isiku õigust nõuda asja lahendamist mõistliku aja jooksul.

78.Mõistlik menetlusaeg on määratlemata õigusmõiste, mida EIK on sisustanud praktikas. EIK pole näinud ette kindlaid ajalisi piire, vaid lähtunud asjas menetluse kestuse mõistlikkuse hindamisel järgmistest kriteeriumitest: kohtuasja keerukus, kaebuse esitaja käitumine, menetlejate tegevus ja kaebuse esitaja jaoks menetluses kaalul olevad hüved (vt nt EIK 25. märtsi 1999. a otsus kohtuasjades Pélissier ja Sassi vs. Prantsusmaa, avaldus nr 25444/94, punkt 67; König vs. Saksamaa, otsus 28. juunist 1978, p-d 99 ja 111; Kudła vs. Poola, p 124; Konashevskaya jtv. Venemaa, otsus 3. juunist 2010, p 42).

79.Riigikohus on korduvalt käsitlenud mõistliku menetlusaja nõuet kriminaalmenetluses, lähtudes selle sisustamisest EIK praktikast. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 30. detsembri 2008. a määruses kohtuasjas nr 3-4-1-12-08 rõhutatakse, et kohus peab menetluse kestuse mõistlikkust EIK praktika kohaselt hindama kohtuasja eripärast lähtuvalt, võttes arvesse EIK praktikas sätestatud tingimusi, eeskätt kohtuasja keerukust, kaebaja ja pädevate võimuorganite tegevust. Ka Riigikohtu kriminaalkolleegium on märkinud, et mõistliku menetlusaja ületamist hinnates peab kohus lähtuma kuriteo raskusest, kriminaalasja keerukusest ja mahukusest, aga ka muudest konkreetsetest asjaoludest ning sealhulgas ka menetluse senisest käigust (vt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 27. veebruari 2004. a otsus asjas nr 3-1-1-3-04, p 19; 18. juuni 2010. a otsus asjas nr 3-1-1-43-10, p 30). EIÕK ja selle kohaldamise praktika on ühtlasi kriminaalmenetlusõiguse allikas tulenevalt kriminaalmenetluse seadustiku (*KrMS*) § 2 p-st 2.

80.PS §-s 14 sätestatud põhiõigus menetlusele mõistliku aja jooksul kohustab nii seadusandjat kui ka täidesaatvat võimu. Kriminaalmenetlusõiguses peab riik looma piisavad õiguslikud mehhanismid, et kriminaalmenetlus oleks võimalik lõpule viia mõistliku aja jooksul, ilma et kannataks menetluse kvaliteet. Tõhusalt ja mõistliku aja jooksul on kohustatud menetlust toimetama ka täidesaatev võim, sealhulgas kriminaalasjade menetlejad. PS §-st 14 tuleneb kriminaalmenetluses iga menetleja kohustus astuda nii kohtueelses menetluses kui ka kohtumenetluses samme kriminaalasja võimalikult kiireks lahendamiseks (vt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 27. veebruari 2004. a otsus asjas nr 3-1-1-3-04, p 19).

III

81.Järgnevalt hindab üldkogu Oleg Osmjorkini suhtes toimunud kohtueelse kriminaalmenetluse vastavust PS §-s 14 sätestatud mõistliku menetlusaja nõudele. Üldkogu võtab seisukoha, kas kriminaalmenetlus ületas mõistlikku menetlusaega ning kas sellega tekitati Oleg Osmjorkinile õigusvastaselt kahju. Üldkogu ei hinda Oleg Osmjorkini suhtes kohtueelses kriminaalmenetluses tehtud üksikute menetlustoimingute, sealhulgas tõkendite vahi alla võtmine ning elukohast lahkumise keeld kohaldamise, õiguspärasust.

82.Vastustaja Politsei- ja Piirivalveamet ning järelevalvet tegeva organina kaasatud Riigiprokuratuur leidsid, et Oleg Osmjorkini suhtes toimetatud kohtueelne kriminaalmenetlus oli õiguspärane, ega avaldanud arvamust menetluse vastavuse kohta mõistliku menetlusaja nõudele.

83.Lähtudes Riigikohtu ja EIK praktikast mõistliku menetlusaja hindamisel, tuleb tuvastada kriminaalmenetluse algus kaebuse esitaja suhtes, hinnata menetluse keerulisust ja tehtud menetlustoimingute intensiivsust, menetlejate tegevust menetluse toimetamiseks mõistliku aja jooksul ja kaebuse esitaja enda käitumist menetluse käigus.

84.Riigikohtu kriminaalkolleegium on sedastanud: "Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt hakkab kriminaalasjades see periood, mida EIÖK art 6 lg 1 järgi menetlusaja mõistlikkust hinnates arvestada, kulgema niipea, kui isikule on esitatud (konventsiooni tähenduses) "süüdistus". Seejuures on inimõiguste kohus kriminaalsüüdistust EIÖK art 6 lg 1 mõttes määratlenud kui pädeva asutuse poolt isikule esitatud ametlikku teadet kahtlusest selle kohta, et isik on pannud toime kuriteo (vt nt Reinhardt ja Slimane-Kajdv.Prantsusmaa, otsus 31. märtsist 1998, p 93 ja Malkovv.Eesti, otsus 4. veebruarist 2010, p 56.) Samuti tulevad menetlusaja kulgemise käivitajana arvesse muud ametivõimude meetmed või toimingud, mis viitavad küll üksnes kaudselt riigipoolsele kuriteokahtlusele isiku suhtes, kuid mis mõjutavad oluliselt kahtlustatava olukorda (vt nt Kangasluomav.Soome, otsus 20. jaanuarist 2004, p 26). Menetlusaja mõistlikkuse hindamisel aluseks võetava perioodi alguspunktina on käsitatav näiteks isiku vahi alla võtmise kuupäev või aeg, mil isiku suhtes on alustatud kohtueelset menetlust ja - ehkki teda ei ole vahistatud - on ta ametlikult uurimisest teada saanud või see uurimine mõjutab teda (vrd Reinhardt ja Slimane-Kajdv.Prantsusmaa, p 93 ja Kangasluoma v.Soome, p 26)" (Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 18. juuni 2010. a otsus kohtuasjas nr 3-1-1-43-10, p 25). Riigikohtu üldkogu nõustub selle seisukohaga.

85.Oleg Osmjorkin peeti kriminaalasjas nr 94010522 kahtlustatavana kinni 9. detsembril 1994 kell 17.00 ja kuulati 10. detsembril 1994 kahtlustatavana üle. Üldkogu hinnangul tuleb kahtlustatavana kinnipidamine 9. detsembril 1994 lugeda hetkeks, millal Oleg Osmjorkini vastu esitati süüdistus EIÖK art 6 lg 1 tähenduses ning tema suhtes alustati kriminaalmenetlust. Seda hoolimata asjaolust, et süüdistatavana võeti Oleg Osmjorkin uurija määruse alusel vastutusele alles 19. detsembril 1994. Kriminaalsüüdistuse mõiste EIÖK art 6 kontekstis võib erineda riigisiseses kriminaalmenetlusõiguses kasutatavatest mõistetest.

86.Järgnevalt hindab üldkogu kriminaalmenetluse keerukust ja selle seost menetluse kestusega. Kriminaalasja toimikust nähtub, et uuritava tapmise (KrK § 100) ja tapmiskatsega (KrK § 15 lg 2 - § 101 p 4) seoses kuulati üle hulgaliselt kahtlustatavaid ja tunnistajaid ning tehti mitmesuguseid ekspertiise. Vahetuid isikuliselt tõendiallikaid selles kriminaalasjas kindlaks teha ei suudetud. Kohtueelne menetlus keskendus mitmele erinevale ja teineteist välistavale uurimisversioonile. Uurimise muutis keerulisemaks see, et mõned kahtlustatavad ja süüdistatavad viibisid välismaal ning olid kuulutatud tagaotsitavaks. Üldkogu hinnangul oli kriminaalasja nr 94010522 uurimine keskmisest keerukam.

87.Menetlusaja kestuse mõistlikkuse hindamisel on oluline arvestada kuriteo raskust ehk kuriteoga rünnatud õigushüve. Tapmine ja tapmiskatse on rünne inimese elu vastu. PS § 16 kohaselt on igapäev õigus elule ja seda õigust kaitseb seadus. Inimelu on õigusriigis üheks väärtuslikumaks ja enim kaitset vääriavaks ning vajavaks õigushüveks. Tapmise ja tapmiskatse puhul eeldatakse kriminaalmenetluses avaliku huvi olemasolu ja selliste kuritegude menetlemisel kehtib eranditult kohustuslikkuse põhimõte (kriminaalmenetluse koodeksi (KrMK) § 3 ja § 93; KrMS § 6) ja otstarbekuse kaalutlusel menetluse lõpetamine ei ole lubatud.

88.Kriminaalasja toimikust nähtub, et Oleg Osmjorkin ise ei põhjastanud viivitusi kriminaalasja menetlemisel.

89.Oleg Osmjorkin viibis eeluurimisvangistuses kuni 31. märtsini 1995, kokku 112 päeva. Kahtlustatuna KrK §-des 100 ja 101 sätestatud tegude toimepanemises oleks teda süüditunnistamise korral võidud tõenäoliselt karistada vabadusekaotusega. Kriminaalmenetluses kuulati kaebuse esitajat korduvalt süüdistatavana ja tema tuttavaid ning sugulasi tunnistajatena üle. Alates 31. märtsist 1995 kuni menetluse lõpetamiseni 24. oktoobril 2005 kohaldati Oleg Osmjorkini suhtes tõkendit allkiri elukohast mittelahkumise kohta. Kaebuse esitajal oli kriminaalmenetluses kaalul põhiõigustena kaitstud isikuvabadus (PS § 20), õigus vabalt valida tegevusala (PS § 29), perekonna- ja eraelu puutumatus (PS § 26), õigus vabalt liikuda ja elukohta valida (PS § 34) ja õigus riigist lahkuda (PS § 35). Eriti raske kuriteo kahtluse korral on riigil kohustus välja selgitada kuriteo toimepanija ja toimepanemise asjaolud, tehes kriminaalmenetluse toiminguid vajaliku põhjalikkusega. Teisest küljest on riik kohustatud toimetama menetluse võimalikult kiiresti, sest süüdistatava põhiõiguste riived on olulised.

90.Kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes kestis 9. detsembrist 1994 kuni 24. oktoobrini 2005, kokku 10 aastat, 10 kuud ja 15 päeva. Kriminaalasja toimikust nähtub, et viimased menetlustoimingud Oleg Osmjorkini suhtes tehti 31. märtsil 1995. Pärast seda keskendus uurimine teistele versioonidele ja kaebaja isikut õigustavaid või süüdistavaid tõendeid ei kogutud. Kriminaalmenetlus peatati 1. aprillil 1995 ja menetlus uuendati 18. detsembril 1995. Kriminaalmenetluse uuendamisest kuni selle taaskord peatamiseni 23. jaanuaril 1999 tehti menetlustoiminguid üksnes teiste kahtlustatavate ja süüdistatavate suhtes. Alates 23. jaanuarist 1999 kuni 29. novembrini 2004 oli menetlus peatatud ja kuni 2000. a jaanuarini tehti vaid üksikuid edasilükkamatuid menetlustoiminguid. Alates 1. aprillist kuni 18. septembrini 1995 ja pärast 23. jaanuari 1999 kriminaalmenetlust sisuliselt ei toimunud (menetlus oli peatatud). Oleg Osmjorkini suhtes tuleb menetlus lugeda edasi kestnuks, sest kaebaja oli endiselt süüdistatava menetlusesisundis ja tema suhtes oli rakendatud tõkendit.

91.Arvestades kriminaalmenetluse kogukestust ning eespool toodud kaalutlusi, leiab Riigikohtu üldkogu, et kohtueelne kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes ületas mõistlikku menetlusaega. Uurimisasutusel oli kohustus kriminaalmenetlust toimetada, kuid see kohustus ei laiene menetlemiseks konkreetse süüdistatava vastu, kui menetluse lõpuleviimine isiku suhtes ja tema kohtu alla andmine ei ole mõistliku aja jooksul võimalik. Mõistliku menetlusaja möödumisel oli menetlejal võimalik kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes lõpetada KrMK § 168 lg 1 p 2 alusel ning pärast 1. juulit 2004 sõltuvalt faktilistest asjaoludest KrMS § 199 või § 200¹ alusel. Üldkogu on seisukohal, et hiljemalt 1990-ndate aastate lõpuks oleks menetleja pidanud jõudma arusaamisele, et Oleg Osmjorkini suhtes ei ole võimalik menetlust mõistliku aja jooksul lõpule viia.

92.Eeltoodust lähtudes on üldkogu seisukohal, et kohtueelne kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes ületas mõistlikku menetlusaega. Ebamõistlikult pikk kohtueelne kriminaalmenetlus oli vastuolus PS §-st 14 tuleneva kohustusega tagada menetlus mõistliku aja jooksul.

93.Üldkogu leiab, et ebamõistlikult pikk kohtueelne kriminaalmenetlus riivas Oleg Osmjorkini PS §-st 14 tulenevat põhiõigust menetlusele mõistliku aja jooksul ning tekitas Oleg Osmjorkinile mittevaralist kahju. EIK on väljendanud seisukohta, et kui on tuvastatud ebamõistlikult pikk menetlusaeg, siis tuleb üldjuhul eeldada mittevaralise kahju tekkimist süüdistataval, kui pole tõendatud vastupidist (vt nt Scordino vs. Itaalia, otsus 29. märtsist 2006, kaebus nr 36813/97). Üldkogu on seisukohal, et süüdistatava menetlusliku seisundiga kohtueelses kriminaalmenetluses kaasnesid paratamatult kannatused ja ebamugavused ning sellega tekitatud mittevaraline kahju ei vaja eraldi tõendamist. Samal ajal PS §-s 14 sätestatud põhiõiguse riivele piiras kriminaalmenetlus ka kaebaja teisi põhiõigusi või vähemalt pidi kaebaja kriminaalmenetluses süüdistatavana põhiõiguste riivetega arvestama. Nende riivete olemasolu ja intensiivsust arvestab üldkogu allpool kahjuhüvitise suuruse määramisel.

94.Järgnevalt hindab üldkogu, milline riigorgan Oleg Osmjorkinile mittevaralist kahju tekitas ning peaks olema praeguses kohtuasjas vastustajaks. HKMS § 14 lg 2 p 2 kohaselt on vastustajaks halduskohtumenetluses haldusorgan, kelle tegevuse peale on kaebus esitatud. Oleg Osmjorkin märkis kaebuses vastustajaks Eesti Vabariigi Siseministeeriumi kaudu. Tallinna Halduskohus tunnistas kohtuasjas vastustajaks Keskkriminaalpolitsei ning kaasas järelevalvet tegeva organina prokuratuuri.

95.Keskkriminaalpolitsei oli Politsei ameti struktuuriüksus, mis toimetas kriminaalmenetlust Oleg Osmjorkini suhtes. Politsei amet nimetati ümber Politsei- ja Piirivalveametiks, kes esines halduskohtumenetluse hilisemas etapis vastustajana Keskkriminaalpolitsei asemel. Üldkogu hinnangul on Politsei- ja Piirivalveamet kohtuasjas kohane vastustaja.

96.Üldkogu leiab, et kohtuasjas oleks pidanud Politsei- ja Piirivalveameti kõrval vastustajaks olema ka Riigiprokuratuur. KrMK § 22 lg 1 kohaselt oli prokurööri ülesandeks kriminaalasjade kohtueelse menetluse seaduslikkuse järelevalve. Prokurööri ülesanded järelevalve tegemisel olid sätestatud KrMK §-s 120, mida kriminaalmenetluse kestel mõnevõrra muudeti. Prokuratuuril olid laiaulatuslikud volitused menetluse seaduslikkuse tagamiseks, muu hulgas tühistada või muuta uurija ebaseaduslikke ja põhjendamatuid määrusi ja lõpetada kriminaalmenetlus. 1. juulil 2004 jõustunud kriminaalmenetluse seadustik laiendas veelgi prokuratuuri pädevust kohtueelse kriminaalmenetluse seaduslikkuse tagamisel. KrMS § 30 lg 1 kohaselt juhib prokuratuur kohtueelset menetlust, tagades selle seaduslikkuse ja tulemuslikkuse.

97.Üldkogu hinnangul ei ole praeguses menetlusetapis võimalik Riigiprokuratuuri vastustajaks tunnistada. Üldkogu märgib, et Riigiprokuratuur oli järelevalvet tegeva organina kohtumenetluses menetlusosaline, kellel olid olemas HKMS §-st 15 tulenevad õigused, muu hulgas võimalus esitada arvamus kaebuses, samuti apellatsioon- ja kassatsioonkaebuses toodud asjaolude kohta.

IV

98.Oleg Osmjorkin taotles kahju hüvitamist, mis tekkis ajavahemikul 31. märts 1995 kuni 24. oktoober 2005. Üldkogu leidis, et kohtueelne kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes ületas mõistliku aja hiljemalt 1990-ndate aastate lõpuks.

99.Alates 1. jaanuarist 2002 reguleerib avaliku võimu tekitatud kahju hüvitamist riigivastutuse seadus. Riigivastutuse seaduse rakendamist reguleeriv RVastS § 31 lg 1 ütleb, et avalik-õiguslikus suhtes tekitatud kahju hüvitamiseks enne riigivastutuse seaduse jõustumist esitatud kaebuse või hagi läbivaatamisel kohaldatakse enne riigivastutuse seaduse jõustumist kehtinud sätteid ja kahju hüvitamise üldisi põhimõtteid. Riigikohus on leidnud, et RVastS § 31 lg-st 1 ja õiguse üldpõhimõtetest tuleneb, et juhul, kui kahju tekitati enne 1. jaanuari 2002, kohaldatakse pärast 1. jaanuari 2002 esitatud kaebuste läbivaatamisel enne riigivastutuse seaduse jõustumist kehtinud sätteid ja kahju hüvitamise üldisi põhimõtteid. Kaebused, mis esitatakse pärast 1. jaanuari 2002, kuid milles nõutakse enne 1. jaanuari 2002 tekitatud kahju hüvitamist, vaadatakse läbi halduskohtus (vt Riigikohtu haldus- ja tsiviilkolleegiumi vahelise erikogu 4. märtsi 2002. a määrus kohtuasjas nr 3-3-4-1-02 ja 10. aprilli 2002. a määrus kohtuasjas nr 3-3-4-2-02).

100.Eeltoodust järeldeb, et juhul, kui kahju on tekitatud osaliselt enne ja osaliselt pärast 1. jaanuari 2002 (riigivastutuse seaduse jõustumist), tuleb kahju tekitamist mõlema ajavahemiku osas eraldi hinnata ning välja selgitada kummalgi perioodil kohalduv materiaalsoigus. Üldkogu käsitleb kõigepealt avalik-õiguslikus suhtes enne 1. jaanuari 2002 tekitatud mittevaralise kahju hüvitamisele kohaldunud materiaalsoigust ning seejärel riigivastutuse seadust.

101.Enne riigivastutuse seaduse jõustumist tuli kahju hüvitamise üle peetavates vaidlustes juhinduda Eesti NSV tsiviilkodeksist (TsK) ja kahju hüvitamise üldpõhimõtetest. Üldkogu hinnangul tuleb kohaldada TsK § 448, mille lõike 1 kohaselt tuli kodaniku isiksusele või varale, samuti ka

organisatsioonile tekitatud kahju hüvitada kahju tekitanud isikul täies ulatuses. TsK § 448 lg 2 kohaselt vabanes kahju tekitanu selle hüvitamisest, kui ta tõendas, et kahju ei ole tekitatud tema süül.

102. TsK § 222 lg 2 kohaselt tuli tsiviilkoodeksi alusel hüvitada üksnes varaline kahju. Mittevaralise kahju hüvitamise aluseid reguleeris 1. septembril 1994 jõustunud ning 1. juulil 2002 kehtivuse kaotanud tsiviilseadustiku üldosa seadus (TsÜS). Tsiviilseadustiku üldosa seaduse rakendussätte § 172 lg 2 kohaselt tuli isikule tekitatud moraalne kahju selle tekitanud hüvitada. Kahju tekitanu vabanes moraalne kahju hüvitamise kohustusest, kui ta tõendas, et ei ole kahju tekitamises süüdi. Sama paragrahvi lõige 3 sätestas, et kui isiklike õigusi oli rikutud, otsustas kohus asjaolude kohaselt, kas sellega on tekitatud moraalset kahju. TsÜS § 172 lg-st 3 tulenevalt pidi kohus seega otsustama, kas moraalne kahju tuleb hüvitada rahas. Rahalise hüvitise suuruse määramisel pidi kohus TsÜS § 172 lg 4 järgi arvestama tekitatud moraalne kahju ulatust ja iseloomu ning kahju tekitanu süü astet.

103. TsÜS § 172 lg 1 viitas isiklike õiguste kaitse sätetele TsÜS §-des 23-26. TsÜS § 23 lg 1 kohaselt oli isikult kohtu korras õigus nõuda au teotamisega tekitatud moraalne ja varalise kahju hüvitamist. TsÜS § 24 lg 1 järgi oli isikul õigus nõuda tema eraelu puutumata rikkumise lõpetamist ning rikkumisega tekitatud moraalne ja varalise kahju hüvitamist. TsÜS § 25 reguleeris isiku nime kaitset nime õigustamatu kasutamise korral. TsÜS § 26 kohaselt võis isik seaduses sätestatud juhtudel nõuda ka TsÜS §-des 23-26 nimetatuta isiklike õiguste rikkumise lõpetamist, samuti sellega tekitatud moraalne ja varalise kahju hüvitamist.

104. Riigikohtu halduskolleegium on leidnud, et "kuigi TsÜS §-st 26 tuleneb, et isiklike õiguste kaitse, sh moraalne kahju hüvitamine, on võimalik eeskätt isiku au teotamise, eraelu puutumata rikkumise või nime õigustamatu kasutamise korral, ei saa sellest järeldada, et avalike ülesannete täitmisel tekitatud moraalne kahju hüvitamiseks puudus teiste isiklike õiguste rikkumise korral enne Riigivastutuse seaduse jõustumist õiguslik alus. Tsiviilseadustiku üldosa seadus sätestab tsiviilõiguse üldpõhimõtted, mida kohaldatakse perekonna-, pärimis-, võla- ja asjaõigussuhetes. Riigivastutuse seaduses on sätestatud tunduvalt laiemad alused avalike ülesannete täitmisel tekitatud moraalne kahju hüvitamiseks, võrreldes Tsiviilseadustiku üldosa seadusega. Ka Riigivastutuse seaduse §-st 7 lg 4 tuleneb põhimõtteline seisukoht, et avalik-õiguslike suhete olemuse tõttu tuleb eristada kahju hüvitamise aluseid kahju tekitamisel avalike ülesannete täitmisega ja tsiviilõigussuhetes. Seega ei saa avalik-õiguslikes suhetes tekitatud moraalne kahju hüvitamisel TsÜS § 26 tõlgendada piiravana. Lähtuda tuleb PS § 25 eesmärgist ja mittevaralise kahju hüvitamise üldistest põhimõtetest" (Riigikohtu halduskolleegiumi 3. juuni 2002. a otsus kohtuasjas nr 3-3-1-27-02, p 13).

105. Tsiviilseadustiku üldosa seadus ei sätestanud aluseid ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks. Sellise kahju hüvitamise alust ei tulenenud ka ühestki teisest seadusest. Üldkogu on seisukohal, et enne 1. jaanuari 2002 ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaraline kahju tuleb hüvitada PS § 25 alusel.

106. Järgmiseks käsitleb üldkogu riigivastutuse seadust. Üldkogu hindab kõigepealt riigivastutuse seaduse reguleerimisala, selgitamaks, kas see hõlmab ka kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamist. Riigikohtu halduskolleegium on leidnud, et riigivastutuse seadus on kohaldatav kõigile avalik-õiguslikus suhtes avaliku võimu kandja tekitatud kahju hüvitamise juhtudele, kus puudub täpsem eriregulatsioon (Riigikohtu halduskolleegiumi 20. novembri 2008. a otsus kohtuasjas nr 3-3-1-47-08).

107. RVastS § 1 lg 1 kohaselt sätestab riigivastutuse seadus avaliku võimu volituste rakendamisel ja muude avalike ülesannete täitmisel rikutud õiguste kaitse ja taastamise ning tekitatud kahju hüvitamise alused ja korra. Riigivastutuse seaduse reguleerimisala täpsustab seaduse § 1 lg 2, mis välistab õiguste taastamise ja kahju hüvitamise eraõiguslikus suhtes. RVastS § 2 lg 1 järgi on avaliku võimu kandjaks riigivastutuse seaduse tähenduses riik, kohaliku omavalitsuse üksus, muu avalik-õiguslik juriidiline isik või muu väljaspool alluvussuhet avalik-õiguslikul alusel avalikke ülesandeid täitev isik. Üldkogu sedastab, et kohtueelset kriminaalmenetlust toimetav uurimisasutus ning prokuratuur on riigigorganid ning kohtueelne kriminaalmenetlus on avaliku võimu teostamine avalik-õiguslikus suhtes.

108. RVastS § 2 lg 3 järgi kasutatakse mõisteid "haldusakt" ja "toiming" halduskohtumenetluse seadustikus määratletud tähenduses. HKMS § 4 lg 1 esimese lause kohaselt on haldusaktiks, mille peale võib halduskohtusse kaevata või protestida, avalik-õiguslikke haldusülesandeid täitva asutuse, ametniku või muu isiku korraldus, käskkirj, otsus, ettekirjutus või muu õigusakt, mis on antud avalik-õiguslikes suhetes üksikjuhtumi reguleerimiseks. HKMS § 4 lg 2 järgi on toiminguks, mille peale võib halduskohtusse kaevata või protestida, avalik-õiguslikke haldusülesandeid täitva asutuse, ametniku või muu isiku tegevus või tegevusetus või viivitus avalik-õiguslikus suhtes.

109. Osaliselt reguleerib kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamist riigi poolt isikult alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seadus (AVVKHS). Selle seaduse § 1 lg 1 kohaselt hüvitatakse vabaduse võtmisega tekitatud kahju isikule, kes viibis kohtu loal vahi all ning kelle asjas on kriminaalasja menetlus lõpetatud eeluurimise staadiumis või kohtu korraldaval istungil või kelle kohta on jõustunud õigeksmõiste kohtuotsus (p 1), ning isikule, kes oli kinni peetud kuriteo toimepanemises kahtlustatavana ja vabastati kahtluse äralangemise tõttu (p 2). Seega reguleerib AVVKHS kriminaalmenetluses üksnes vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamist. Sealjuures tuleb arvestada, et AVVKHS § 5 lg 4 kohaselt hüvitatakse AVVKHS § 5 alusel isikule alusetult vabaduse võtmise tõttu saamata jäänud tulu ja vabaduse võtmisega tekitatud mittevaraline kahju, otseste varalise kahju eest hüvitise kindlaksmääramisel kohaldatakse riigivastutuse seaduse sätteid.

110.Üldkogu on seisukohal, et riigivastutuse seadus on avaliku võimu vastutust reguleeriv üldseadus, mille reguleerimisalasse kuulub avaliku võimu kandjate tekitatud kahju hüvitamine niivõrd, kui võrd see ei ole reguleeritud eriseaduses. Kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamiseks on eriregulatsioon sätestatud üksnes alusetu vahistamisega tekitatud kahju osas, muus osas kuulub kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamine seega riigivastutuse seaduse reguleerimisalasse.

111.Järgmiseks hindab üldkogu, kas riigivastutuse seaduses on sätestatud alused ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks. Riigivastutuse seaduses on kahju hüvitamise nõudealused sätestatud §-des 7 ja 9 (seaduse 3. peatüki "Kahju hüvitamine" 1. jagu "Üldsätted"), mis on kahju hüvitamise üldsäteteks, ning vastutuse erijuhtumeid reguleerivates §-des 14, 15 ja 16 (sama peatüki 2. jagu "Vastutuse erijuhtud"). Kõigepealt võtab üldkogu seisukoha, kas kohaldada tuleks RVastS § 15, mis reguleerib õigusemõistmisel tekitatud kahju hüvitamist. RVastS § 14, mis reguleerib õigustloova aktiga tekitatud kahju, ja RVastS § 16, mis reguleerib õiguspärase haldusakti või toiminguga tekitatud kahju hüvitamist, ei puutu vaidluse lahendamisel asjasse.

112.RVastS § 15 lg 1 kohaselt võib isik nõuda kohtumenetluse käigus, sealhulgas kohtulahendiga, tekitatud kahju hüvitamist üksnes juhul, kui kohtunik on kohtumenetluse käigus toime pannud kuriteo. RVastS § 15 lg 1 sätestab ühest küljest kahju hüvitamise nõudealuse, teisest küljest piirab säte õigust nõuda kahju hüvitamist. Kahju hüvitatakse üksnes juhul, kui kohtunik on pannud toime kuriteo, kohtumenetluse käigus tekitatud muu kahju hüvitamine on välistatud. Üldkogu on seisukohal, et vaidluse lahendamisel ei tule kohaldada RVastS § 15 lg-t 1, sest säte reguleerib üksnes kohtumenetluses tekitatud kahju hüvitamist, kuid mitte kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamist.

113.Järgnevalt hindab üldkogu, kas riigivastutuse seaduse kahju hüvitamise üldsätteid saab kohaldada ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamisel.

114.Avalik-õiguslikus suhtes õigusvastasel tekitatud kahju hüvitamise üldine nõudealus on sätestatud RVastS § 7 lg-tes 1 ja 2. RVastS § 7 esimese lõike kohaselt võib isik, kelle õigusi on avaliku võimu kandja õigusvastase tegevusega avalik-õiguslikus suhtes rikkunud, nõuda talle tekitatud kahju hüvitamist, kui kahju ei ole võimalik vältida ega ole võimalik kõrvaldada RVastS §-des 3, 4 ja 6 sätestatud viisil õiguste kaitsmise või taastamisega. RVastS § 7 lg 2 kohaselt võib tegevusetusega tekitatud kahju hüvitamist nõuda üksnes juhul, kui haldusakt jäi õigel ajal andmata või toiming õigel ajal sooritamata ja sellega rikuti isiku õigusi. RVastS § 7 lg 3 ütleb, et sama paragrahvi lõigete 1 ja 2 alusel saab nõuda üksnes varalise kahju hüvitamist. Mittevaralise kahju hüvitamisel tuleb lisaks RVastS § 7 lg-tele 1 ja 2 kohaldada RVastS § 9 lg-t 1. Tulenevalt RVastS § 7 lg-st 1 on nii varalise kui ka mittevaralise kahju hüvitamise nõude tekkimise eelduseks RVastS §-des 3, 4 ja 6 sätestatud nõuete ehk esmaste õiguskaitsevahendite kasutamine, mille eesmärgiks on kahju vältimine ja vähendamine.

115.Üldkogu leiab, et kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamisel ei saa kohaldada RVastS § 7 lg-s 1 sätestatud kohustust kasutada esmaseid õiguskaitsevahendeid. Esmasteks õiguskaitsevahenditeks, mida RVastS § 7 lg 1 kohaselt kasutada tuleb, on haldusakti kehtetuks tunnistamise nõue (RVastS § 3), jätkuva toimingu lõpetamise nõue (RVastS § 4) ning haldusakti andmise või toimingu sooritamise nõue (RVastS § 6). RVastS §-des 3, 4 ja 6 sätestatud nõudeid saab esitada üksnes haldustegevuses, kohtueelses kriminaalmenetluses on nende esitamine võimatu. Üldkogu ei võta siinkohal seisukohta, kas kriminaalmenetlusõiguses on olemas RVastS §-des 3, 4 ja 6 sätestatud esmaste õiguskaitsevahenditega võrdväärsed kaitsevahendid. Üldkogu on seisukohal, et RVastS 7 lg-st 1 ei saa tuleneda kohustust kasutada kriminaalmenetluslikke õiguskaitsevahendeid isegi juhul, kui võrdväärsed õiguskaitsevahendid on olemas.

116.RVastS § 7 lg-s 1 sätestatud kohustuse täitmata jätmine võib kahju hüvitamise välistada või oluliselt piirata kahju hüvitamist. Esmaste õiguskaitsevahendite kasutamise kohustus piirab isiku PS §-st 25 tulenevat põhiõigust nõuda kahju hüvitamist. Selline põhiõiguse piirang peab olema seaduses selgelt sätestatud. Kohus ei saa ilma seadusliku aluseta laiendada haldustegevuses kahju vältimiseks ja vähendamiseks sätestatud ning põhiõigust piiravat kohustust kohtueelsele kriminaalmenetlusele. Lisaks sellele on õigusselguse põhimõttega vastuolus olukord, kus isikul on üksnes kohtupraktikat hästi tundes võimalik aru saada, millised kriminaalmenetluslikud õiguskaitseabinõud on piisavad RVastS § 7 lg-s 1 sätestatud kohustuse täitmiseks. Üldkogu hinnangul saab ja tuleb ka kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamisel arvestada isiku käitumist kahju tekkimisel ning tema tegevust või tegevusetust kahju ärahoidmiseks või vähendamiseks. Selline vastutuse piiramise alus on sätestatud ka RVastS § 13 lg 1 p-s 4, mille kohaselt arvestatakse hüvitise suuruse määramisel eraõiguses sätestatud piiranguid, mis tulenevad kannatanu osast kahju tekitamisel.

117.Üldkogu leiab, et ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralist kahju ei saa hüvitada RVastS § 9 lg 1 alusel. RVastS § 9 lg 1 kohaselt võib füüsiline isik nõuda mittevaralise kahju rahalist hüvitamist süüliselt väarikuse alandamise, tervise kahjustamise, vabaduse võtmise, kodu või eraelu puutumata või sõnumi saladuse rikkumise ja au või hea nime teotamise korral. RVastS § 9 lg 1 alusel tuleb mittevaraline kahju rahaliselt hüvitada üksnes juhul, kui on rikutud õigushüvesid, mis on nimetatud sättes ammendavalt loetletud. Ülejäänud õigushüvede rikkumisega tekitatud mittevaralist kahju RVastS § 9 lg 1 alusel hüvitada ei saa.

118.Eeltoodust lähtuvalt on üldkogu seisukohal, et riigivastutuse seaduses puuduvad alused ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamiseks - ei riigivastutuse seaduse üld- ega erisätete alusel saa sellist kahju hüvitada. Nõudealuse puudumine riigivastutuse seaduses tähendab üldkogu hinnangul seda, et ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamine on välistatud ning Oleg Osmjorkini kaebus tuleks jätta rahuldamata. Alljärgnevalt hindab üldkogu, kas riigivastutuse seaduse regulatsioon, mis välistab ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise, on põhiseadusega kooskõlas.

V

119.Üldkogu leiab, et riigivastutuse seaduse regulatsioon, mis välistab ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise, piirab PS §-s 25 sätestatud põhiõigust nõuda kahju hüvitamist. Avaliku võimu kandja õigusvastasel tekitatud mittevahalise ja vahalise kahju hüvitamine kuulub PS §-s 25 sätestatud põhiõiguse kaitsealasse. Riigivastutuse seaduse regulatsioon piirab ka PS §-dest 14 ja 15 koostoimes tulenevat õigust tõhusale kohtumenetlusele. Puudub menetlus, mis võimaldaks isikul, kelle õigusi on ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega rikutud, pöörduda kohtu poole nõudega tekitatud kahju hüvitada. Riigivastutuse seaduse regulatsioon, mis välistab ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise, piirab ka PS §-st 14 tulenevat põhiõigust menetlusele mõistliku aja jooksul, mille rikkumine tõi kaasa õiguse nõuda kahju hüvitamist.

120.PS § 11 lubab põhiseaduses sätestatud põhiõigusi piirata ainult tingimusel, et piirang on põhiseadusega kooskõlas. Põhiõiguste piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratavate õiguste olemust. Tulenevalt PS §-st 11 peavad põhiõiguste piirangud olema proportsionaalsed eesmärgiga, mida piiranguga taotletakse.

121.Materiaalõiguslikud alused avaliku võimu kandja tekitatud kahju hüvitamiseks ja seega PS §-st 25 tuleneva põhiõiguse teostamiseks, sätestab riigivastutuse seadus. Sätestades kahju hüvitamise alused ja korra, piirab riigivastutuse seadus samas selle põhiõiguse kasutamist. Riigivastutuse seaduse eelnõu seletuskirja kohaselt oli eelnõu eesmärk anda alus avaliku võimu poolt isikule tekitatud kahju hüvitamiseks isiku õigusi taastaval, kuid avalikke ressursse mitte liialt koormaval viisil. Seega võib riigivastutuse seadusest tulenevate kahju hüvitamise piirangute üheks eesmärgiks pidada avaliku võimu kulutuste vähendamist ning seeläbi riigi rahaliste huvide kaitsmist. Üldkogu leiab, et sama eesmärgi võib pidada ka ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise välistamise eesmärgiks. Piirangu muid põhjendusi on praegusel ajal raske leida. Üldkogu hinnangul on riigi rahanduslike huvide kaitsmine iseenesest legitiimne eesmärk põhiõiguste piiramiseks.

122.Üldkogu leiab aga, et PS §-s 25 ning §-des 14 ja 15 sätestatud põhiõiguste piirang pole proportsionaalne. Riigivastutuse seaduse regulatsioon, mis välistab ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise, piirab väga intensiivselt PS §-st 25 tulenevat põhiõigust nõuda kahju hüvitamist. Riigivastutuse seaduse regulatsioon mitte üksnes ei sätesta ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamist piiravaid tingimusi, vaid välistab kahju hüvitamise täiesti. Piirangu intensiivsuse hindamisel tuleb arvestada ka seda, et kohtueelses kriminaalmenetluses riivatakse samal ajal isiku mitmeid põhiõigusi, mis võivad olla kaalukad ning nende riive intensiivne.

123.Üldkogu on seisukohal, et riigi rahanduslike huvide kaitsmise vajadus ei kaalu üles ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamise tervikuna ning kaalumisevõimaluseta välistamist.

124.Eeltoodust lähtudes leiab üldkogu, et riigivastutuse seaduse regulatsioon piirab osas, mis ei näe ette võimalust hüvitada mõistliku menetlusaja ületamisega kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud mittevahalist kahju, ebaproportsionaalselt PS §-des 25 ning 14 ja 15 sätestatud põhiõigusi. Tuginedes PSJKS § 15 lg 1 p-le 2¹, tunnustab üldkogu riigivastutuse seaduse osas, mis ei näe ette võimalust hüvitada mõistliku menetlusaja ületamisega kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud mittevahalise kahju, PS §-dega 11, 14, 15 ja 25 vastuolus olevaks.

125.Pärast 1. jaanuari 2002 Oleg Osmjorkinile ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevahaline kahju tuleb hüvitada PS § 25 alusel.

126.Eespool öeldule lisaks peab Riigikohtu üldkogu vajalikuks rõhutada järgmist. Riigivastutuse seadus ei reguleeri üksnes kahju hüvitamist, selle kõrval on riigivastutuse seaduses oluline tähendus kahju vältimisel ning vähendamisel. Riigivastutuse seaduse eelnõu seletuskirjas rõhutati, et eelnõuga sooviti nihutada riigivastutusõiguse raskuspunkti kahju rahaliselt hüvitamiselt kahju ennetamisele. Sätted kahju vältimiseks ja vähendamiseks on tihedalt seotud riigivastutuse seaduse kahju hüvitamise sätetega, moodustades haldustegevuse osas ühtse avaliku võimu vastutuse reguleerimise struktuuri. Üldkogu leidis eespool, et kahju vältimise ja vähendamise nõuded pole kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamisel kohaldatavad. Sellise kahju hüvitamisel riigivastutuse seaduse alusel saaks riigivastutuse seadust kohaldada üksnes osaliselt, ilma tervikstruktuuri oluliste elementideta.

127.RVastS §-de 7 ja 9 alusel kahju hüvitamise eelduseks on toimingu või haldusakti õigusvastasuse tuvastamine. Õigusvastase haldusakti või haldustoiminguga tekitatud kahju hüvitamise nõude läbivaatamisel

tuvastab halduskohus kõigepealt akti või toimingu õigusvastasuse ning mõistab seejärel välja kahjuhüvitise. Riigivastutuse seadus ei sätesta, kas, kuidas ja millises ulatuses peaks halduskohus hindama kohtueelse kriminaalmenetluse toimingute ja otsustuste õiguspärasust. Ebaselgus selles küsimuses võib takistada PS §-st 25 tuleneva põhiõiguse kasutamist ning riivata PS §-dest 14 ja 15 tulenevat õigust tõhusale kohtumenetlusele oma õiguste kaitseks. Riigivastutuse seaduse regulatsioon ei pruugi kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamise osas vastata ka PS §-st 13 tulenevale õigusselguse nõudele.

128. Üldkogu märgib, et kriminaalmenetlus on riigivõimu sedavõrd spetsiifiline teostamine, et see on reguleeritud muust avaliku võimu teostamisest - haldustegevusest - eraldi. Kriminaalmenetluse toimingute ja otsustuste õiguspärasust kontrollivad üldjuhul kriminaalmenetluse reeglite kohaselt ja kriminaalmenetluse raames üldkohtud. Tähele tuleb panna sedagi, et üldjuhul järgneb kriminaalmenetluses kohtueelsele menetlusele kohtumenetlus, mille raames antakse muu hulgas samuti hinnang kohtueelse menetluse toimingutele ja otsustustele. Kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamise otsustamine riigivastutuse seaduse senikehtivate põhimõtete alusel võib kaasa tuua ka üldkohtu lahendite allutamise halduskohtu kontrollile. Kohtusüsteemi terviklikkust ja ülesehitust arvestades oleks see ebamõistlik lahendus ning ei aitaks tõenäoliselt kaasa tõhusa ja lünkadeta õiguskaitse tagamisele. Üldkogu leiab, et eeskätt PS §-des 14 ja 15 ning §-s 25 sätestatud põhiõiguste kaitse eeldab kriminaalmenetluses tekitatud kahju hüvitamiseks eriregulatsiooni kehtestamist.

VI

129. Eespool toodust lähtuvalt tühistab Riigikohtu üldkogu Tallinna Ringkonnakohtu 28. augusti 2009. a otsuse haldusajal nr 3-06-1178 ja Tallinna Halduskohtu 16. jaanuari 2009. a otsuse haldusajal nr 3-06-1178 ning teeb HKMS § 72 lg 1 p 4 alusel asjas uue otsuse.

130. Järgnevalt kaalub üldkogu, kas ja kui suur kahjuhüvitis tuleb Oleg Osmjorkinile välja mõista. EIK lähtub oma otsustes kriminaalmenetluse ebamõistliku kestuse korral sellest, et mittevaraline kahju on enamasti heastatav karistuse vähendamise, karistuse osaliselt kantuks lugemise, karistusest vabastamise või kriminaalmenetluse lõpetamise näol. Seevastu juhtumeil, kus menetlus on lõpetatud või isik õigeks mõistetud alles pärast mõistliku menetlusaja lõppu ja seda teistel kaalutlustel kui mõistliku menetlusaja möödumise tõttu (näiteks vähese süü või tõendamatus tõttu), on ainsaks õiglaseks vahendiks isikule tekitatud mittemateriaalse kahju hüvitamisel õiglane rahaline hüvitis (vt nt Ommervs. Saksamaa, otsus 13. novembrist 2008, kaebus nr 10597/03, p 75). Kriminaalmenetlus Oleg Osmjorkini suhtes lõpetati 24. oktoobril 2005 kuriteo aegumise tõttu, seetõttu pole võimalik karistusõiguslike meetmetega mittevaralist kahju hüvitada. Oleg Osmjorkini õiguste rikkumise ainsaks võimalikuks hüvituseks on praegu õiglase rahalise hüvitise määramine.

131. Üldkogu tugineb Oleg Osmjorkinile tekitatud kahju hüvitamisel PS §-le 25 ning arvestab hüvitise suuruse määramisel kahju hüvitamise üldisi põhimõtteid. Sellest tulenevalt hindab üldkogu kõigepealt Oleg Osmjorkini õiguste rikkumise raskust ning seejärel tema osa kahju tekkimises.

132. Üldkogu leidis, et kohtueelne kriminaalmenetlus piiras Oleg Osmjorkini PS §-st 14 tulenevat põhiõigust menetlusele mõistliku aja jooksul. Kohtueelses kriminaalmenetluses, mis ületas mõistlikku aega, riivati lisaks PS §-st 14 tulenevale põhiõigusele ka kaebaja teisi põhiõigusi. Üldkogu arvestab ka nende põhiõiguste riivet kahjuhüvitise suuruse määramisel. Kaebaja väitel teotas tema seostamine tapmisega tema au ja head nime. Tema nimi oli muutunud kurikuulsaks ajakirjanduses avaldatud artiklite ning raadios ja televiisoris edastatud teadete tõttu. Kaebaja oli omandanud koka elukutse ja töötanud kokana, kuid pärast vahi alt vabastamist ei õnnestunud kaebajal leida ei erialast ega muud tööd. Kaebaja teadis, et ta ei tohi riigist välja sõita. Kaebaja sõnul suhtuti temasse kui kurjategijasse, kuigi ta polnud kuritegu toime pannud ning tal puudus võimalus enda kaitsmiseks, sest kriminaalasi polnud lõpetatud. Kaebaja selgitas, et kriminaalmenetlus tekitas talle hingelisi kannatusi, mis väljendusid alanduse ja solvatuse, hirmu ja mure tunnetes.

133. Üldkogu leiab, et kriminaalmenetluses kohaldatud tõkend - allkiri elukohast mittelahkumise kohta - riivas kaebaja põhiseadusest tulenevaid õigusi vabalt liikuda ja elukohta valida (PS § 34) ja õigust riigist lahkuda (PS § 35). Tõkend allkiri elukohast mittelahkumise kohta (KrMK § 69) seisnes selles, et kahtlustatavalt või süüdistatavalt võeti kirjalik kohustus mitte lahkuda oma alatisest või ajutisest elukohast uurija, prokuröri või kohtu loata. Kahtlustatavat või süüdistatavat hoiatati, et selle kohustuse rikkumise korral võib kohaldada raskemat tõkendi. KrMS § 128 näeb ette tõkendi elukohast lahkumise keeld, mis on sisuliselt sama (kahtlustatava või süüdistatava kohustus mitte lahkuda oma elukohast ilma menetleja loata kauemaks kui üheks ööpäevaks). Tõkend allkiri elukohast mittelahkumise kohta on isiku õigusi vähem piirav kriminaalmenetluse tagamise vahend, võrreldes nt vahistamise või ametist kõrvaldamisega.

134. Üldkogu leiab, et PS § 35 riive olemasolu tõendamiseks ei pea kaebaja tõendama seda, kas ta üldse soovis riigist lahkuda. Samuti ei tee asjaolu, et kohtuasja materjalidest nähtuvalt kaebaja tegelikult vahetas kriminaalmenetluse ajal elukohta ega teatanud sellest menetlejale, kuid sellele rikkumisele ei järgnenud rangema tõkendi kohaldamist tema suhtes, PS § 34 riivet olematuks. Need asjaolud vähendavad põhiõiguste riive intensiivsust.

135.Kuigi kaebaja pole esitanud täpsemaid väiteid ega tõendeid tema kohta levinud teda kahjustava teabe või avaldatud meediateadaannete kohta, leiab üldkogu, et kriminaalmenetlus riivas kaebaja PS §-st 17 tulenevat õigust aule ja heale nimele. Tõsiasi, et isik on kriminaalmenetluses süüdistatav, riivab tema õigust aule ja heale nimele, sest sellise teabe jõudmine laiema isikute ringini on tõenäoline. Praegusel juhul oli tõenäosus seda suurem, et kaebaja kohta esitati kriminaalmenetluses küsimusi tema perekonna liikmetele ning tuttavatele. Mitteametlikult leviva teabe ümberlukkamine ja oma hea nime taastamine oleks raske isegi olukorras, kus on olemas ametlik kinnitus selle kohta, et puudub alus isikut kuriteoga seostada. Kaebajal ei olnud kuni kriminaalmenetluse lõpetamiseni võimalust oma head nime kaitsta.

136.Üldkogu hinnangul võis kahtlustus kuriteo toimepanekus ning sellest tulenev au ja hea nime riive, samuti piirang vabalt liikuda, tuua ühtlasi kaasa riive kaebaja õigusele vabalt valida tegevusala (PS § 29). Kaebaja on seda riivet üldiselt põhjendanud raskustega leida erialast tööd, kuid täpsemaid väiteid pole esitanud. Üldkogu peab kaebaja PS §-s 29 sätestatud põhiõiguse väheintensiivset riivet võimalikuks.

137.Lisaks sellele on üldkogu seisukohal, et kriminaalmenetlus riivas kaebaja õigust eraelu puutumatusel (PS § 26), sest viibimine kriminaalmenetluses süüdistatava staatuses tähendas kaebaja eraelu potentsiaalset vaatluse all hoidmist. Samas ei tehtud kaebaja suhtes pärast 1995. a märtsi ühtegi uurimistoimingut, mistõttu tema eraelu riive polnud intensiivne.

138.Üldkogu mõonab, et Oleg Osmjorkini õiguste riived kohtueelses kriminaalmenetluses polnud eraldivõetuna rasked. Samas tuleb arvestada seda, et kohtueelne kriminaalmenetlus tähendas mitmete põhiõiguste riivet koosmõjus ning õigusi riivati väga pika aja jooksul.

139.Järgmiseks hindab üldkogu Oleg Osmjorkini osa kahju tekkimises. Üldkogu selgitab, kas ja millised õiguskaitseseabinõud olid Oleg Osmjorkini käsutuses oma õiguste kaitsmiseks ning kuivõrd oleks nende kasutamine hoidnud ära kahju tekkimise või kahju vähendanud.

140.KrMK § 182 lg 1 kohaselt sai juurdleja või uurija tegevuse peale esitada kaebuse prokurörile kas vahetult või juurdleja või uurija vahendusel, kelle tegevuse peale kaevati. KrMK § 183 lg 3 kohaselt võis prokurööri otsuse peale kaebuse lahendamise kohta või prokurööri tegevuse peale uurimisel edasi kaevata kõrgemalseisvale prokurörile. Edasikaebus kohtule ei olnud kriminaalmenetluse koodeksi järgi võimalik. 1. juulil 2004 jõustunud kriminaalmenetluse seadustiku § 228 näeb ette uurimiskaebemenetluse. Uurimiskaebemenetluses on menetlusosalisel õigus enne süüdistusakti koostamist esitada prokuratuurile kaebus uurimisasutuse menetlustoimingu või määruse peale, kui ta leiab, et menetlusõuete rikkumine menetlustoimingu tegemisel või määruse koostamisel on kaasa toonud tema õiguste rikkumise (KrMS § 228 lg 1). KrMS § 230 lg 1 järgi, kui on vaidlustatud uurimisasutuse või prokuratuuri tegevus, millega on rikutud isiku õigusi, ning kui isik ei nõustu kaebuse läbivaadanud Riigiprokuratuuri määrusega, on tal õigus esitada kaebus maakohtu eeluurimiskohtunikule, kelle tööpiirkonnas vaidlustatud määrus või menetlustoiming on tehtud. Seega olid nii kriminaalmenetluse koodeksi kehtivuse ajal, kuid kindlasti pärast kriminaalmenetluse seadustiku jõustumist Oleg Osmjorkini käsutuses õiguskaitseseabinõud, mille kasutamine oleks võinud vähendada tema õiguste rikkumist. Üldkogu mõonab, et kohtukaebe võimaluse puudumise tõttu ei saa kriminaalmenetluse koodeksis sätestatud kaebevõimalusi pidada väga tõhusaks.

141.Kriminaaltoimikust nähtuvalt ei esitanud Oleg Osmjorkin menetluse vältel prokuratuurile ega kohtule kaebusi menetluse ebamõistliku kestuse kohta. Samas polnud seadustes sätestatud menetluse mõistliku aja nõuet, veel vähem normatiivselt määratletud, mis on mõistlik menetlusaeg. Põhiseadusest ja EIÖK-st ning EIK praktikast tulenevat õigust menetlusele mõistliku aja jooksul on Eestis rakendatud üksnes kohtupraktikas.

142.Üldkogu arvates on õigusteadmisteta isiku jaoks sellises olukorras keeruline oma õigusi kaitsta. Oleg Osmjorkini võimet oma õiguste rikkumisest aru saada ja õigusi kaitsta iseloomustab kaudselt ka asjaolu, et kriminaaltoimikust nähtuvalt viibis Oleg Osmjorkin 9. veebruaris kuni 23. märtsini 1995 vahi all ilma kohtu sanktsioonita. Kaebaja ei esitanud ka sellise intensiivse vabadusõiguse riive ning ilmse menetlusreeglite rikkumise peale ühtki kaebust. Eeltoodust lähtuvalt leiab üldkogu, et Oleg Osmjorkin oleks võinud mõista oma õiguste rikkumist ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega ning kasutada kriminaalmenetluses ette nähtud üldisi kaebevõimalusi, kuid nende kasutamist ei saanud temalt mõistlikult eeldada. Kaebevõimaluste kasutamata jätmine ei ole seetõttu kahjuhüvitise vähendamise aluseks praeguses kohtuasjas.

143.Lähtudes eeltoodud kaalutlustest, leiab Riigikohtu üldkogu, et õiglane hüvitis Oleg Osmjorkinile ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju eest on 1250 eurot. Kahjuhüvitis tuleb välja mõista Eesti Vabariigilt.

Märt Rask, Tõnu Anton, Jüri Ilvest, Peeter Jerofejev, Henn Jõks, Ott Järvesaar, Eerik Kergandberg, Hannes Kiris, Lea Kivi, Indrek Koolmeister, Ants Kull, Villu Kõve, Lea Laarmaa, Jaak Luik, Priit Pikamäe, Jüri Põld, Harri Salmann, Tambet Tampuu

Riigikohtunike Jüri Ilvesti ja Tambet Tampuu eriarvamus Riigikohtu üldkogu otsuse kohta kohtuasjas nr 3-3-1-85-09, mille p-dega 1–3 on ühinenud riigikohtunik Henn Jõks ning p-dega 1 ja 2 on ühinenud riigikohtunikud Jaak Luik ja Priit Pikamäe

1. Leiame, et üldkogu otsuse resolutsiooni p 3 ei ole kooskõlas üldkogu otsuse p-ga 124, mille järgi üldkogu rakendas põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse (PSJKS) § 15 lg 1 p 2¹. Selle sätte kohaselt on Riigikohtul põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse korras õigus tunnistada õigustloova akti andmata jätmise põhiseadusega vastuolus olevaks. PSJKS § 15 lg 1 p 2¹ sõnastusega oleks olnud kooskõlas, kui üldkogu oleks oma otsuse resolutsiooni p-s 3 tunnistanud põhiseadusega vastuolus olevaks ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamist võimaldava õigustloova akti andmata jätmise. Võrdluseks – 14. aprillil 2009 kohtuasjas nr 3-3-1-59-07 tehtud otsuses on üldkogu seadusandja tegevusetuse põhiseaduse vastaseks tunnistamise korral järginud PSJKS § 15 lg 1 p 2¹ sõnastust.

2. Üldkogu otsuse resolutsiooni p-st 3 võib jääda ekslik mulje, et põhiseaduspärane on ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamise võimaluse ja tingimuste reguleerimine üksnes riigivastutuse seaduses.

Sellist ekslikku arusaamist süvendab ka üldkogu otsuse põhjenduste mitmetimõistetavus osas, milles üldkogu selgitab kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamise kuulumist riigivastutuse seaduse reguleerimisalasse. Otsuse p-s 110 leiab üldkogu, et osas, milles kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamiseks ei ole ette nähtud eriregulatsiooni mõnes muus seaduses, tuleb sellise kahju hüvitamist käsitada riigivastutuse seaduse reguleerimisala osana. Seejärel aga, pärast kehtiva riigivastutuse seaduse normistiku analüüsi (otsuse p-d 106–117), jõuab üldkogu ühemõttelisele järeldusele, et riigivastutuse seadus ei näe ette aluseid ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks ning et riigivastutuse seaduses ei sisaldu vastavaid nõudealuseid (otsuse p 118). Üldkogu otsuses puuduvad põhjendused selle kohta, mille alusel üldkogu siiski leiab, et kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamine kuulub nimelt riigivastutuse seaduse reguleerimisalasse. Meie arvates ei saa juba formaalloomiselt kuuluda konkreetse seaduse reguleerimisalasse midagi, mille kohta see seadus regulatsiooni ei sisalda.

Sellest, et riik peab hüvitama isikule kahju, mille riigi ametiisikud on talle õigusvastaselt tekitanud kohtueelse kriminaalmenetluse läbiviimisel, järeldub vaid see, et kriminaalmenetlusega tekitatud kahju hüvitamise kohustus on osa riigi vastutusest. Nõustume üldkogu otsuse p 124 esimese lausega, mille järgi riigivastutuse seaduse regulatsioon piirab ebaproportsionaalselt PS §-des 25 ning 14 ja 15 sätestatud põhiõigusi osas, mis ei näe ette võimalust hüvitada mõistliku menetlusaja ületamisega kohtueelses kriminaalmenetluses tekitatud mittevaralist kahju. Siiski ei järeldu sellisest põhiseaduse vastasusest automaatselt, et põhiseadusega oleks kooskõlas sellise vastutuse reguleerimine vaid riigivastutuse seaduses.

3. Üldkogu otsuse p 117 järgi ei saa ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralist kahju hüvitada tulenevalt riigivastutuse seaduse (RVastS) § 9 lg-s 1 sätestatud piirangutest. Üldkogu otsuse p-s 118 on öeldud, et ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks nõudealuse puudumine riigivastutuse seaduses välistab O. Osmjorkini kaebuse rahuldamise. Üldkogu otsuse p-des 119–128 on põhjendatud ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamiseks riigivastutuse seadusest tulenevate piirangute põhiseadusvastasust. Nendest põhjendustest saab järeldada, et üldkogu otsuse resolutsiooni p-s 3 peeti silmas riigivastutuse seadusest tulenevate piirangute põhiseadusvastasust. Seetõttu oleks olnud õige kohaldada PSJKS § 15 lg 1 p 2 ning tunnistada otsuse resolutsiooni p-s 3 RVastS § 9 lg 1 põhiseadusega vastuolus olevaks ja kehtetuks osas, milles see välistab ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamise.

4. Üldkogu otsuse resolutsiooni p 3 koostoimes PSJKS § 15 lg 1 p-ga 2¹ jätab vastuseta küsimuse, kas üldkogu otsuse avaldamisest alates on halduskohus päev menetlema kaebusi, milles nõutakse ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamist. Meie arvates ei ole Riigikohtul juhul, kui ta tunnistab seadusandja tegevusetuse põhiseaduse vastaseks PSJKS § 15 lg 1 p 2¹ järgi, pädevust kehtestada oma otsusega põhiseaduse vastaselt puudu olevat õigustloovat akti. Seetõttu on vaieldav, kas üldkogu otsuse resolutsiooni p 3 kõrvaldab põhiseaduse vastase olukorra ja kehtestab puuduva regulatsiooni. RVastS § 9 lg 1 eelnimetatud osas kehtetuks tunnistamise korral (vt käesoleva eriarvamuse p 3) oleks olnud selge, et põhiseaduse vastane olukord on kõrvaldatud ning et ka teised isikud saavad edaspidi esitada riigi vastu sarnase nõude, nagu esitas O. Osmjorkin. Üldkogu on 21. mail 2008 põhiseaduslikkuse järelevalve asjas nr 3-4-1-3-07 tehtud otsuse p-s 29 leidnud, et PSJKS § 9 lg 1 ja § 15 lg 1 p 2¹ on seotud RVastS § 14 lg-ga 1 ning seetõttu määratud toimima üksnes koos õigustloova akti andmata jätmisega tekitatud kahju hüvitamise nõudega. Sarnast seisukohta on varem väljendanud Riigikohtu halduskolleeegium 6. märtsi 2003. a haldusasjas nr 3-3-1-23-03 tehtud otsuse p-s 14. Kahest eelviidatud kohtuotsuse põhjendustest tulenevalt oleks O. Osmjorkinil õigus nõuda mittevaralise kahju hüvitamist seoses seadusandja tegevusetusega, mitte ebamõistlikult pika kohtueelse kriminaalmenetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamist.

5.Me ei ole nõus üldkogu otsuse resolutsiooni p-ga 4, sama otsuse p-dega 81-93 ja p-dega 129–143 ning leiame, et alama astme kohtu lahendid oleks tulnud tühistada ja asi oleks tulnud saata uueks läbivaatamiseks Tallinna Halduskohtule.

Praeguses asjas on üldkogu hinnanud haldusasja lahendamiseks tõendeid ja tuvastanud vajalikud asjaolud kohtueelse kriminaalmenetluse pikkuse mõistlikkuse kohta õigusliku hinnangu andmiseks ja O. Osmjorkinile väljamõistetava kahjuhüvitise suuruse määramiseks. Meie arvates puudus üldkogul selge pädevus selliseks menetluslikuks tegevuseks. Halduskohtumenetluse seadustiku § 64 lg 2 järgi põhineb Riigikohtu otsus alama astme kohtu otsusega tuvastatud faktilistel asjaoludel ning Riigikohus ei tuvasta kaebuse aluseks olevaid faktilisi asjaolusid. PSJKS §-s 49 nähakse ette tõendite esitamist üksnes põhiseaduslikkuse järelevalvet puudutavates küsimustes. Riigi tegevusetusele õigusliku hinnangu andmine ning kahjuhüvitise suuruse tuvastamine on materiaalõiguse kohaldamise küsimused.

Asja uuel läbivaatamisel oleks halduskohus saanud menetlusse kaasata kohase vastustaja (vt üldkogu otsuse p 94–97) ning selgitada enne asja sisulist lahendamist välja vastustaja seisukohad kohtueelse kriminaalmenetluse pikkuse mõistlikkuse ja kahjuhüvitise suuruse kohta.

Jüri Ilvest, Henn Jõks, Jaak Luik, Priit Pikamäe, Tambet Tampuu